

Republika e Kosovës
Republika Kosova - Republic of Kosovo
Akademia e Drejtësisë - Akademija Pravde - Academy of Justice

▶ STANDARDNE OPERATIVNE PROCEDURE ZA ISTRAGU I SUĐENJE U SLUČAJEVIMA EKSPLOATACIJE DECE U OPASNIM OBLICIMA RADA

Pripremila:
Dr. Ariana Kosaj-Mustafa, konsultant

- ▶ **STANDARDNE OPERATIVNE
PROCEDURE ZA ISTRAGU I
SUĐENJE U SLUČAJEVIMA
EKSPLOATACIJE DECE U
OPASNIM OBLICIMA RADA**

► ZAHVALNICE

Ovaj dokument je deo projekta „Mere, podizanje svesti i uključivanje politika u ubrzavanje radnji protiv dečijeg rada i prinudnog rada (MAP 16)“ kao podrška Ciljevima održivog razvoja (COR) Cilj 8.7. Sredstva je obezbedio Departman rada SAD u okviru sporazuma o saradnji br. IL-30147-16-75-K-11. 100% svih troškova projekta finansiraju se iz saveznih sredstava, u iznosu od 22.4 miliona dolara, od čega je 198.960 dolara namenjeno aktivnostima na Kosovu.

Ovaj materijal ne odražava nužno stavove ili politiku Departmana rada Sjedinjenih Država, niti pominjanje trgovačkih imena, komercijalnih proizvoda ili organizacija ne podrazumeva odobrenje od strane Vlade Sjedinjenih Država.

▶ **TABELA SADRŽAJA:**

▶ SKRAĆENICE	7
▶ KPOGLAVLJE I. RAZUMEVANJE OPASNIH OBLIKA DEČJEG RADA, PREMA MEĐUNARODNIM STANDARDIMA I ZAKONODAVSTVU NA KOSOVU	8
▶ 1. UVOD	9
▶ 2. DEFINICIJE PREMA MEĐUNARODNIM STANDARDIMA I ZAKONODAVSTVU NA KOSOVU	10
▶ 3. UZROCI DEČJEG RADA I NAJPREOVLADUJUĆI OBLICI NA KOSOVU	19
▶ 4. RELEVANTNE DEFINICIJE ZA ISTRAGU, KRIVIČNO GONJENJE I ZAŠTITU DECE ŽRTAVA OPASNOG RADA PREMA DOMAĆEM ZAKONODAVSTVU	20
▶ 5. GLAVNI KONCEPTI PRISTUPA PRAVDI KAO I PRINCIP NAJBOLJEG INTERESA DECE	22
▶ ULOGA I INSTITUCIONALNE ODGOVORNOSTI U ODGOVORU NA OPASNE OBLIKE DEČJEG RADA	24
▶ 1. CILJ STANDARDNIH OPERATIVNIH PROCEDURA U ISTRAZI I PRESUĐIVANJU OPASNIH OBLIKA DEČJEG RADA	25
▶ 2. ULOGE I ODGOVORNOSTI PRAVOSUDNOG SISTEMA I KLJUČNIH AKTERA U REAGOVANJU NA SLUČAJEVE DECE ŽRTAVA TEŠKOG RADA	26
▶ 3. DRUGE STRANE KAO PODRŠKA DECI ŽRTVAMA	32
▶ Zaštita dece žrtava od opasnog rada	34
▶ 2. PRAVA DEFINISANA ZAKONODAVSTVOM U VEZI SA ZAŠTITOM DECE ŽRTAVA	37
▶ ANEKS:	41
▶ Aneks 1	42
▶ Tabela SOP-a za reagovanje u slučajevima opasnog dečijeg rada	42
▶ Aneks 2	48
▶ Mehanizmi i međuinstitucionalna koordinacija	48
▶ CITIRANI IZVORI I DODATNI IZVORI	49

▶ **SKRAĆENICE**

▶ ILO	Međunarodna organizacija rada
▶ KZ	Krivični zakonik
▶ ZKP	Zakonik o krivičnom postupku
▶ ZPM	Zakonik pravde o maloletnicima
▶ ZŽ	Zaštitnik žrtava
▶ MFRT	Ministarstvo finansija, rada i transfera
▶ CSR	Centar za socijalni rad
▶ SOP	Standardne operativne procedure
▶ AU	Administrativno uputstvo

► POGLAVLJE I

RAZUMEVANJE OPASNIH OBLIKA DEČJEG RADA, PREMA MEĐUNARODNIM STANDARDIMA I ZAKONODAVSTVU NA KOSOVU

1. Uvod

Definicije prema međunarodnim standardima, kao i standardima ljudskih prava, obavezuju pravosudni sistem na Kosovu, na njihovu direktnu primenu i u slučaju mogućeg sukoba sa domaćim zakonskim odredbama imaju prednost nad njima.¹ Razumevanje opasnih oblika dečjeg rada takođe podleže takvom standardu i treba da budu uzete u obzir od strane pravosudnog sistema tokom istrage i suđenja slučajeva u skladu sa zahtevima Ustava Kosova.² Ovi međunarodni akti su na snazi prema nacionalnom zakonodavstvu Kosova kroz Ustav Republike Kosovo kod „Direktne primene međunarodnih sporazuma i instrumenata“ (član 22). Najveći deo domaćeg zakonodavstva je usaglašen sa ovim zahtevima međunarodnih standarda kao i ljudskih prava. Stoga opis dalje pruža takvu analizu, počevši od primenljivih međunarodnih standarda u definiciji opasnog dečjeg rada, njihove primene u kosovskom pravnom okviru i fokusirajući se na dete žrtvu kako bi se garantovao pristup zasnovan na žrtvu u centru. Takođe je potrebno da, kako bi se obezbedila dugoročna rešenja za slučajeve sa žrtvama na centru, treba garantovati pristup pravosudnom sistemu u pogledu ljudskih prava i prava deteta posebno.

Sadržaj dokumenta Standardnih operativnih procedura za istragu i suđenje u slučajevima iskorišćavanja dece u opasnim oblicima rada je takođe izrađen u skladu sa analizom koju je 2021. godine izvršila Akademija pravde Kosova u saradnji sa projektom „MAP ‘16’³ koje je finansiralo Departman rada SAD, a kojim upravlja Međunarodna organizacija rada. Odgovarajuća analiza „Identifikacija i istraživanje slučajeva dece na radu: Izazovi pravosudnog sistema“⁴ kao modul obuke za tužioce i sudije, između ostalog identifikuje analizu pravnog okvira kao i relevantnih pravnih akata. Štaviše, projekat „MAP ‘16’ u saradnji sa Akademijom pravde, na osnovu preporuka na obuci održanoj sa sudijama i tužiocima 26. februara 2021. godine u Prištini, identifikovao je potrebu za izradu Standardnih operativnih procedura za istragu i suđenje slučajeva dece žrtava opasnog rada. Vredi napomenuti da se dotični dokument treba koristiti zajedno sa dokumentom Standardnih operativnih procedura, kao paket obuke za sudije i tužioce i zaštitnike žrtava u skladu sa multidisciplinarnim pristupom za istragu i suđenje slučajeva iskorišćavanja dece u opasnim oblicima rada.

¹ Ustav Republike Kosovo, 2008, član 22.

² Pogledajte Ustav Republike Kosovo, 2008, član 22.

³ Projekat „Mere, svest i učešće u politici u ubrzavanju radnji protiv dečjeg rada i prinudnog rada (MPAP 16)“ finansira Departman rada SAD a njime upravlja Međunarodna organizacija rada uz podršku Akademije pravde Kosova.

⁴ Pogledajte Modul obuke za tužioce i sudije koji je za ILO i akademiju pravde izradio predavač: Prof. dr Bedri Bahtiri, Priština 2021.

2. Definicije prema međunarodnim standardima i zakonodavstvu na Kosovu

Sledeća analiza daje glavno objašnjenje u vezi sa sadašnjim pravnim okvirom, relevantnim međunarodnim pravnim aktima za zaštitu prava deteta od opasnog rada, uključujući međunarodno zakonodavstvo za zaštitu ljudskih prava kao osnovu za identifikaciju i istragu ovih slučajeva na osnovu međunarodnih standarda. Ovi međunarodnopravni akti se fokusiraju na zaštitu dece od najtežih oblika dečijeg rada, sa akcentom na opasne oblike rada.

Relevantni međunarodnopravni akti:

- ▶ Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda
- ▶ Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima;
- ▶ Evropska socijalna povelja;
- ▶ Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima;
- ▶ Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima deteta;
- ▶ Konvencija ILO-a br. 29 o prinudnom radu;
- ▶ ILO Protokol P029 o Konvenciji br. 29 o prinudnom radu (2014);
- ▶ ILO Konvencija br. 138 o minimalnoj starosnoj dobi za zapošljavanje;
- ▶ ILO Konvencija br. 182 o najgorim oblicima dečijeg rada;

Evropska konvencija o ljudskim pravima i osnovnim slobodama

Evropska konvencija o ljudskim pravima i osnovnim slobodama⁵ zabranjuje prinudni ili obavezan rad, iz člana 4. (Zabrana ropstva i prinudnog rada), stav 2. Ova odredba ne definiše značenje prinudnog ili obaveznog rada, već navodi neke od radova koji su isključeni kao prinudni rad i obavezni. Evropska konvencija navodi da „nasilni ili prinudni rad“ ne uključuje:

- a. svaki rad koji se obično zahteva od lica pritvorenog pod uslovima navedenim u članu 5. ove konvencije ili na uslovnom otpustu;
- b. bilo koju službu vojne prirode ili, u slučaju protivnika savesti u zemljama u kojima je protivljenje savesti zakonom priznato, službe umesto obaveznog služenja vojnog roka;
- c. bilo koju vrstu usluge koja je potrebna u slučaju kriza ili katastrofa koje ugrožavaju život ili dobrobit zajednice;
- d. bilo koju vrstu posla ili usluge koja je deo normalnih građanskih obaveza.“

Ova Konvencija je na snazi prema nacionalnom zakonodavstvu Kosova kroz Ustav Republike Kosovo o direktnoj primeni međunarodnih sporazuma i instrumenata (član 22), stav (2). Sudovi mogu uzeti u obzir ove međunarodne definicije u obrazloženju predmeta koji su istraženi i presuđeni prilikom donošenja odluka.

⁵ Pogledajte Savet Evrope, Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, sa izmenama i dopunama Protokolima br. 11, 14 i 15, 4. novembra 1950. godine, koji se nalazi na: https://www.echr.coe.int/documents/convention_sqi.pdf.

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima⁶ usvojila je Generalna skupština Ujedinjenih nacija 1966. godine i na snazi je od 1976. godine. Predmetni pakt reguliše pitanje da niko ne sme da obavlja prinudni ili obavezni rad, a isključuje samo slučajeve kada je prinudni rad vojne prirode, zatvora ili u obliku normalnih građanskih obaveza (član 8.). Predmetni pakt takođe navodi da deca mogu koristiti zaštitne mere koje nameću porodica, društvo ili država bez obzira na rasu, pol, veru, nacionalno poreklo (član 24.). Vredi napomenuti da zaštitne mere koje izdaju nadležne institucije, uključujući sudove, mogu i treba da preduzimaju proaktivne mere zaštite za zaštitu dece bez obzira na pol, status, veroispovest itd. Ovaj pakt je na snazi prema nacionalnom zakonodavstvu Kosova naveden na taksativan način u delu međunarodnih sporazuma i instrumenata koji se direktno primenjuju na Kosovu prema članu 22. Ustava Kosova u neposrednoj primeni međunarodnih sporazuma i instrumenata (član 22), stav 3.

Evropska socijalna povelja

Evropska socijalna povelja,⁷ reguliše i navodi neke od međunarodnih principa i prava kojih će se pridržavati države potpisnice, u kojoj se navodi zaštita dece od štetnog rada, minimalna dob za zapošljavanje i utvrđuju se oblici angažovanja dece na radu u skladu sa međunarodnim standardima. Prva tačka u Evropskoj socijalnoj povelji propisuje: „Svako mora imati priliku da zaradi za život obavljanjem posla koji je slobodno izabrao“ (1. deo, stav 1.). Takođe se navodi da „Deca i omladina imaju pravo na specijalnu zaštitu od fizičkih i moralnih rizika kojima su izloženi“ (stav 2).

Dok Evropska socijalna povelja, za regulisanje i obezbeđivanje sprovođenja prava dece na zaštitu u članu 7, obavezuje države članice u skladu sa dole navedenim obavezama:

- ▶ Minimalna starosna dob za rad treba da bude 15 godina, izuzev lakih poslova, za koje je utvrđeno da su bezopasne po moral, zdravlje i obrazovanje dece;
- ▶ Utvrditi mere da minimalna starosna dob za zapošljavanje bude 18 godina za poslove za koje se utvrdi da su štetni i opasni;
- ▶ Uspostaviti mere koje zabranjuju dečiji rad na radu koje ograničavaju njihove koristi od obrazovanja, dok još pohađaju obavezno obrazovanje;
- ▶ Ograničiti radno vreme za lica do 18 godina;
- ▶ Priznati pravo mladih radnika na odgovarajuću platu ili nadoknadu;
- ▶ Utvrditi mere za ostvarivanje prava na četiri nedelje godišnjeg odmora za lica mlađa od 18 godina;
- ▶ Utvrditi mere kojima se zabranjuje noćni rad licima mlađim od 18 godina;
- ▶ Obezbediti mere da lica mlađa od 18 godina, koja rade na poslovima propisanim zakonom, obave lekarske preglede;
- ▶ Utvrditi mere zaštite od moralnih i fizičkih opasnosti, direktnih ili indirektnih, kojima deca i mladi mogu biti izloženi na poslu.

⁶ Generalna skupština OUN, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, 16. decembar 1966. godine, Ujedinjene nacije, nalazi se na: <https://rm.coe.int/168047e169>.

⁷ Savet Evrope, Evropska socijalna povelja, 18. oktobar 1961. godine, nalazi se na: <https://rm.coe.int/168047e169>.

Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima

Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima⁸, je na snazi i usvojila ga je Generalna skupština Ujedinjenih nacija 1976. godine. Ovaj pakt u članu 10. predviđa da države moraju da obezbede mere zaštite dece i mladih od ekonomske i socijalne eksploatacije, da se odredi minimalna starost za zapošljavanje, a takođe je propisano da zapošljavanje dece na poslovima koji štete njihovom moralu, zdravlju i normalnom razvoju treba da budu kažnjeni od strane država članica (alineja 3).

Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima deteta

Jedna od ključnih konvencija, kao i inovativnih konvencije u zaštiti prava deteta, Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima deteta,⁹ stupila je na snagu 1989. godine. Države potpisnice ove konvencije priznaju deci pravo na zaštitu od ekonomske eksploatacije i od rada koji šteti njihovom obrazovanju, zdravlju, fizičkom, mentalnom i moralnom razvoju (član 32. stav 1). Konvencija nameće obavezu državam potpisnicama da odrede minimalni uzrast za zapošljavanje, da regulišu radno vreme i uslove rada i da zahtevaju od država da primenjuju zakonske kazne kako bi obezbedile primenu člana 32. (stav 2). Kao Konvencija direktno navedena u članu 22. Ustava Republike Kosovo, u vezi sa obavezama institucija u sprovođenju međunarodnih sporazuma i instrumenata, takođe se može upotrebiti od strane sudova u obrazloženjima radnji preduzetih u istrazi i donošenju presuda u slučajevima opasnih oblika dečijeg rada.

⁸ Generalna skupština OUN, Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, 16. decembar 1966, Ujedinjene nacije, nalazi se na: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cescr.aspx>.

⁹ Generalna skupština OUN, Konvencija o pravima deteta, 20. novembar 1989, Ujedinjene nacije, nalazi se na: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C029.

¹⁰ Međunarodna organizacija rada (ILO), Konvencija o prinudnom radu br. 29, 28. juna 1930. godine, nalazi se na: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C0299.

Konvencija ILO-a br. 29 o prinudnom radu;

Konvencija ILO-a o prinudnom radu,¹⁰ koju je usvojila Međunarodna organizacija rada 1930. godine, obavezuje države koje je ratifikuju da zabrane upotrebu prinudnog ili obaveznog rada (član 1). Predmetna Konvencija navodi da „Izraz *prinudni ili obavezni rad označava svaki rad ili uslugu koja se zahteva od bilo kog lica pod pretnjom kažnjavanja, a za koji se to lice nije dobrovoljno prijavilo*“ (član 2). Tako da, Konvencija ILO-a br. 29 definiše pojam prinudnog ili obaveznog rada, koji ne precizira oblik kazne, bilo fizičko, verbalno, već samo da je prinudni rad usluga koja nastaje kao rezultat pretnje bilo kakvom kaznom u bilo kom obliku i ne pruža se dobrovoljno. Vredi napomenuti da utvrđeni standardi ljudskih prava za zaštitu od prinudnog rada potiču iz ove konvencije koja je kasnije izmenjena Protokolom ILO-a br. 029 o prinudnom radu (2014).

▶▶ Konvencija ILO-a o prinudnom radu, koju je usvojila Međunarodna organizacija rada 1930. godine, obavezuje države koje je ratifikuju da zabrane upotrebu prinudnog ili obaveznog rada (član 1).

Protokol ILO-a br. 029 o prinudnom radu (2014)

Izmena i dopuna Konvencije ILO br. 29 o prinudnom radu,¹¹ regulisana je dodatnim protokolom ove Konvencije 2014. godine od strane Međunarodne organizacije rada. Predmetni protokol prepoznaje važnu ulogu koju je stvorila Konvencija o prinudnom radu iz 1930. godine (br. 29) u borbi protiv prinudnog rada, ali navodi da su potrebne dodatne mere kako bi se obezbedila efikasna primena odredaba Konvencije. U Protokolu se navodi da su države članice Konvencije ILO-a br. 29 dužne da preduzmu efikasne mere za zabranu prinudnog rada, uključujući pravne lekove i obeštećenje za žrtve, a kao najvažnije predviđaju da države članice treba da sankcionišu i krivično gone počiniocima prinudnog rada (član 1). Posebno, sudovi moraju da deluju kako ne bi se nastavilo sa nekažnjavanjem počinioca ovih dela nad decom žrtvama i da se okonča nekažnjivost počinitelja.

▶▶ Izmena i dopuna Konvencije ILO br. 29 o prinudnom radu, regulisana je dodatnim protokolom ove Konvencije 2014. godine od strane Međunarodne organizacije rada.

¹¹ Međunarodna organizacija rada (ILO), Protokol uz Konvenciju o prinudnom radu P029, 2014, nalazi se na: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_INSTRUMENT_ID:3174672.

¹² Međunarodna organizacija rada (ILO), Konvencija o minimalnom uzrastu za zapošljavanje br. 138, jun 1973, nalazi se na: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C138.

¹³ Međunarodna organizacija rada (ILO), Konvencija o najgorim oblicima dečijeg rada br. 182, 1999, nalazi se u: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_ILO_CODE:C182:NO.

Konvencija ILO-a br. 138 o minimalnom uzrastu za zapošljavanje

Konvenciju ILO-a o minimalnom uzrastu¹² koju je usvojila Međunarodna organizacija rada 1973. godine predviđa da države članice moraju odrediti minimalan uzrast za zapošljavanje u skladu sa fizičkim i mentalnim razvojem mladih (član 1). Definiše da utvrđeni minimalni uzrast ne može biti ispod 15 godina života (član 2. stav 3). Što se tiče zapošljavanja koje šteti zdravlju ili moralu lica, minimalni uzrast ne može biti ispod 18 godina, osim ako se obezbedi da to neće uticati na dobrobit mlade osobe, tada je dozvoljeno odrediti da minimalni uzrast zaposlenja bude 16 godina (član 3). To se obezbeđuje tek kada se nadležni organi na nacionalnom nivou konsultuju sa poslodavcima i radničkim organizacijama, a takođe naglašavaju da je uslov da zdravlje, bezbednost i moral mladih ne budu ugroženi, i da dotični mladi ljudi dobiju posebna uputstva ili obuku u odgovarajućoj grani delatnosti (član 3).

Konvencija ILO br. 182 o najgorim oblicima dečijeg rada;

Konvencija o najgorim oblicima dečijeg rada¹³ usvojena je 1999. godine od strane Međunarodne organizacije rada (ILO), i definiše najgore oblike dečijeg rada i navodi neke mere za efikasno sprovođenje zaštite dečijeg rada koje treba da se preduzmu od strane država. Konvencija u članu 3. navodi da su najgori oblici dečijeg rada:

- ▶ Svi oblici ropstva ili običaja sličnih ropstvu, kao što su prodaja i krijumčarenje dece, prinudni ili obavezni rad;
- ▶ korišćenje, nabavljanje ili nuđenje deteta radi prostitucije, proizvodnje pornografije ili za pornografske predstave;

- ▶ korišćenje, nabavljanje ili nuđenje deteta za nedozvoljene aktivnosti, naročito za proizvodnju i krijumčarenje droge;
- ▶ rad koji je, po svojoj prirodi ili okolnostima u kojima se obavlja, verovatno štetan po zdravlje, bezbednost ili moral dece.

Konvencija br. 182 obavezuje države članice da preduzmu mere da obezbede efikasnu primenu odredaba Konvencije o zaštiti dece od najgorih oblika dečijeg rada, uključujući krivične sankcije i odgovarajuće sankcije (član 7). Takođe precizira da svaka država članica mora uzeti u obzir uticaj obrazovanja na prevenciju i eliminisanju dečijeg rada (stav 2). Član 7, stav 2. takođe navodi da države članice moraju sprečiti dečiji rad, pružiti direktnu pomoć za uklanjanje dece iz teškog rada, društvenu integraciju dece i obezbediti deci pristup obrazovanju.

Pravni akti za zaštitu prava deteta na Kosovu:

- ▶ Ustav Republike Kosovo;
- ▶ Zakon br. 03/L-212 o radu;
- ▶ Zakon br. 2004/32 Kosova o porodici i Zakon br. 06/L-077 o izmenama i dopunama Zakona br. 2004/32 o porodici;
- ▶ Zakon br. 06/L-084 o zaštiti deteta;
- ▶ Krivični zakonik Republike Kosovo (2019);
- ▶ Zakonik pravde o maloletnicima;
- ▶ Administrativno uputstvo br. 05/2013 o sprečavanju i trenutnoj zabrani opasnih oblika dečijeg rada.

¹⁴ Ustav Republike Kosovo, član 28. stav 2.

¹⁵ Zakon br. 03 / L-212 o radu, Službeni list Republike Kosovo br. 90/01, decembar 2010.

Ustav Republike Kosovo

Ustav Kosova zabranjuje prinudni rad i sadrži odredbe o zaštiti dobrobiti dece. Član 28. Ustava propisuje da:

„Niko se ne sme primorati da obavlja prinudni rad. Prinudnim radom se ne smatra rad ili usluga koja je određena zakonom za osobe koje su kažnjene pravosnažnom odlukom, tokom izdržavanja kazne i u slučaju vanrednog stanja, objavljenog na osnovu pravila određenih ovim Ustavom.”¹⁴

Takođe, prema Ustavu Republike Kosovo, deca imaju pravo na zaštitu od nasilja, maltretiranja i eksploatacije i uživaju pravo za staranje o njihovoj dobrobiti (član 50). Ovim odredbama Ustav reguliše zabranu prinudnog rada i istovremeno obavezuje zaštitu dece od eksploatacije i zahteva pojačanu brigu institucija nadležnih za dobrobit dece.

Zakon o radu (br. 03/L-212)

Zakon o radu¹⁵ reguliše uslove i kriterijume za zasnivanje radnog odnosa na teritoriji Kosova i u članu 7. navodi da lica starija od 18 godina mogu da zasnivaju radni odnos. Minimalan uzrast za zasnivanje radnog odnosa je 15 godina, samo ako posao nije protivzakonit i po prirodi je zakonom definisan kao lak posao u ovom slučaju kada ne predstavlja rizik po dobrobiti i razvoju deteta (član 7. stav 2). Takođe, Zakon o radu zabranjuje noćni rad za lica mlađa od 18 godina (član 27. stav 3). Ovim odredbama se reguliše koji posao je pogodan za decu i da je deci zabranjen teški rad, jer je jedini posao koji smeju da obavljaju lica mlađa od 18 godina lak i bezbedan posao za dobrobit deteta.

Zakon o porodici (br. 2004/32)

Zakon o porodici¹⁶, kao i Zakon o izmenama i dopunama Zakona br. 2004/32 o porodici¹⁷ postavljaju pravni okvir za regulisanje odnosa roditelj-dete kao i porodičnih odnosa. Zakon o porodici br. 2004/31 takođe pominje odgovornosti roditelja prema detetu, prava dece i obaveze prema roditeljima. Zakon o porodici navodi da „Deca uživaju pravo na zaštitu od ekonomske eksploatacije, iskorišćavanja dece, trgovine i seksualnog iskorišćavanja i od obavljanja bilo kog posla koji ugrožava ili narušava njihovo obrazovanje ili šteti zdravlju“ (član 125. stav 5).

Roditeljska odgovornost i obaveze roditelja prema deci regulisani su članom 128. koji navodi da je dete pod roditeljskom odgovornošću do punoletstva (stav 2), a roditelji su dužni zakonom iz stava 3. da obezbede principe zaštite deteta u članu 125. koji uključuje i zaštitu od eksploatacije. Takođe se navodi da su roditelji dužni da obezbede emocionalno, socijalno i materijalno blagostanje (član 128. stav 4). Iz toga proizilazi da obezbeđivanje dobrobiti deteta mora smatrati i uzeti u obzir sposobnosti i želje dotičnog deteta. Predmetni zakon takođe navodi da je dete od navršenih 15 godina u obavezi da materijalno deli prihode od svog rada, da izdržava sebe ili da doprinosi porodici ako se za to ukaže potreba (član 292). Stoga, treba ponovo napomenuti da dozvoljeni rad mora biti u skladu sa odredbama Zakona o radu u kojima se navodi da lice može da radi od navršenih 15 godina života i više samo ako je posao lak i ne predstavlja opasnost po dobrobit i razvoj deteta (Zakon o radu br. 03/L-212, član 7, stav 2).

¹⁶ Zakon br. 2004/32 o porodici, Službeni list Republike Kosovo br. 4/01, septembar 2006.

¹⁷ Zakon o izmenama i dopunama Zakona o porodici, Službeni list Republike Kosovo br. 3/17, januar 2019.

¹⁸ Krivični zakonik Republike Kosovo, Službeni list Republike Kosovo, br. 2/14 januar 2019.

¹⁹ Član 108. stavovi 1.27-1.31 Zakonika o maloletničkom pravosuđu.

Krivični zakonik Republike Kosovo

Krivični zakonik Kosova¹⁸ uređuje sankcije u vezi sa prinudnim radom u članu 163. „Ropstvo, uslovi slični ropstvu i prinudni rad“. Predviđeno je da se novčanom kaznom i zatvorom od 2 do 10 godina (Član 163, stav 1) kazni lice koje kupi ili proda nekoga na prinudnom radu, uključujući uskraćivanje plodova rada, prisiljavanje na rad ili kršenje slobode lica da promeni uslove rada. Krivični zakonik takođe navodi da bilo ko prekrši Evropsku konvenciju o ljudskim pravima pod navedenim uslovima, kažnjava se od 2 do 10 godina, dok se ako se povreda učini protiv lica koje je u porodičnoj vezi, kazna se povećava sa 3 na 10 godina zatvora (Član 163, stav 2 i 3). Krivičnim zakonikom je takođe predviđeno da ko prekrši međunarodne odredbe o zaštiti prava deteta u okviru prinudnog rada, kažnjava se zatvorom od 3 do petnaest godina (član 163. stav 4).

Zakonik pravde o maloletnicima

Zakonik pravde o maloletnicima, između ostalog, definiše svoj delokrug u zaštiti maloletnika i dece koja su žrtve i oštećeni od krivičnih dela. Zakonik pravde o maloletnicima takođe definiše zakonske odredbe koje se odnose na zaštitu deteta kao žrtve u krivičnom postupku, posebno u vezi sa slučajevima koji uključuju teški/opasan rad dece kao što je zlostavljanje ili napuštanje dece; kršenje porodičnih obaveza; izbegavanje osiguranja sredstava za život; kao i neprijavlivanje zlostavljanja dece.¹⁹

Zakon o zaštiti deteta (br. 06/L-084)

Zakon o zaštiti deteta²⁰ je usvojen 2019. godine i stupio je na snagu u julu 2020. godine. Predmetni zakon ima za cilj zaštitu deteta usklađenog sa Ustavom Republike Kosovo, Konvencijom Ujedinjenih nacija o pravima deteta i međunarodnim aktima za zaštitu dece. Zakon o zaštiti deteta navodi da rad koji je detetu dozvoljen ne sme narušiti fizičko ili psihičko blagostanje, pravo na obrazovanje, slobodno vreme i igru (član 49). Štaviše, propisano je da zapošljavanje deteta treba da prati Inspektorat rada, radi obezbeđenja bezbednosti i uslova rada (stav 3). Zakon o zaštiti deteta reguliše minimalanu starosnu dob deteta za zasnivanje radnog odnosa tako što se zabranjuje zapošljavanje lica mlađih od minimalnog uzrasta. Član 50. predviđa „Nijedan poslodavac ne može zaposliti i sklopiti radni ugovor sa nekim detetom mlađim od petnaest (15) godina“ (stav 2). Štaviše, zakonom je propisano da je dozvoljen rad dece samo u ekonomsku delatnost koja nije štetna i ne utiče na obrazovanje ili slobodno vreme deteta, dok je zabranjen rad u svaku delatnost koja šteti bezbednosti, zdravlju, moralu i fizičkom stanju deteta. (član 3). Zakon takođe predviđa da se dete može zaposliti samo u privrednim aktivnostima koje nisu štetne po razvoj i zdravlje deteta, koja posebno ne sprečavaju nastavak školovanja i korišćenje slobodnog vremena, kao i ako taj rad nije zabranjen važećim zakonom. Takođe je dozvoljen rad koji je deo stručne prakse i pod odgovarajućim nadzorom, nakon što su svi rizici identifikovani i otklonjeni. Za uplatu penzijskih doprinosa, poslodavac je dužan da prijavi zaposleno dete Poreskoj administraciji Kosova, drugim institucijama koje upravljaju i administriraju obaveznim penzijskim šemama i dr.

Zakonom je takođe propisano da se u članu 59. deci žrtvama koja su bila izložena dečjem radu koji nije u skladu sa ovim Zakonom i važećim zakonima obezbeđuje medicinska i psihološka pomoć, mere rehabilitacije i reintegracije, pravna pomoć i pravo na obeštećenje u skladu sa zakonom o obeštećenju žrtava krivičnog dela.

Administrativno uputstvo br. 05/2013 za sprečavanje i trenutnu zabranu opasnih oblika dečijeg rada.

Ovo Administrativno uputstvo definiše opasne oblike dečijeg rada i obavezuje institucije odgovorne za sprečavanje i praćenje opasnih oblika dečijeg rada u cilju sprečavanja opasnih oblika dečijeg rada. Član 4 navodi da je svaki oblik naveden u Prilogu Administrativnog uputstva strogo zabranjen i zahteva hitnu intervenciju. Izuzeci od ove odredbe su istaknuti kao što sledi:

„Svaki rad deteta, plaćen ili neplaćen, dobrovoljna rad, alternativni oblik mera prema za maloletnike u sukobu sa zakonom, rad kao deo stručne prakse ili bilo kog drugog ekonomskog angažovanja deteta, može se dozvoliti samo na osnovu dozvole roditelja, staratelja ili organa starateljstva, pod odgovarajućim nadzorom, i nakon dokumentovane procene opasnosti i mera upravljanja opasnošću kojima može biti izloženo dete“ (član 5). Dakle, svaki rad deteta treba da se obavlja pod nadzorom nadležnih organa i nakon procene opasnosti i načina na koji se dete može zaštititi od izloženosti ovim opasnostima, dakle nije dovoljna dozvola samo roditelja ili zakonskog staratelja. Štaviše, svaki slučaj za koji se utvrdi da je učestvovao u bilo kojem obliku opasnog dečijeg rada mora se prijaviti Centru za socijalni rad (član 6. stav 4). Ovo Uputstvo takođe obavezuje organ starateljstva da pokrene postupak za prekršaj ili krivičnu prijavu ako su deca prinuđena na rad koji je ocenjen kao opasan oblik dečijeg rada (član 7). Takođe, član 6, stav 3. ovog Administrativnog uputstva obavezuje opštinske vlasti da definišu standardne operativne procedure za nadzor dečijeg rada kao procesa identifikacije, procene, povlačenja i zaštite dece od opasnih oblika rada.

Spisak opštih aktivnosti i prioritetnih sektora koji su zabranjeni AU br. 05/2013:

(A) Opšte aktivnosti za neposrednu zabranu za decu do 18 godina obuhvataju:

- 1 Noćni rad, koji se prema AU 01/2012 zabranjuje za mlade, od 22 sata uveče do 6 časova ujutro. Za decu koja nisu osnovala radni odnos, ali su angažovana u ekonomskim aktivnostima sa prioritetom se zabranjuje nicni rad između 20:00 i 06:00 casova;
- 2 Dizanje i povremeno nošenje tereta preko 15 kg za (M) i preko 10 kg za (Ž);
- 3 Dizanje i trajno nošenje tereta iznad 10 kg za (M) i 5 kg za (Z);
- 4 Rad u dubini, ispod površine zemlje, pod vodom i zatvorenim mestima;
- 5 Rad na visini preko 2 m;
- 6 Izloženost ekstremno niskim ili visokim temperaturama, buci i vibracijama;
- 7 Izloženost toksičnim supstancama,
- 8 Izloženost biološkim supstancama
- 9 Izloženost radioaktivnosti;
- 10 Izloženost kancerogenim supstancama, prašini i gasovima.

(B) Sektori za neposrednu zabranu rada za decu mlađu od 18 godina i definisani kao prioritet od strane Vlade prema AU br. 05/2013 su:

- 1 Poljoprivreda i šumarstvo;
- 2 Rad na ulici;
- 3 Rad u građevinarstvu;
- 4 Rad na deponiji otpada;
- 5 Rad na eksploataciju prirodnih resursa.

²⁰ Zakon br. 06 / L-084 o zaštiti deteta, Službeni list Republike Kosovo br. 14/17, jul 2019.

Administrativno uputstvo br. 03/2013 je takođe definisalo najzastupljenije oblike eksploatacije dece na Kosovu, zahtevajući hitnu reakciju institucija. Prema AU br. 03/2013, opasne aktivnosti koje preovladavaju na Kosovu i treba da imaju prioritet u reagovanju su:

- a. Operiranje sa poljoprivrednim mašinama;
- b. Rad sa pesticidima i prskanje;
- c. Žetva;
- d. Teški fizički rad u polju i otvaranje rupa za pošumljavanje ili sadnju drveća;
- e. Seča drveta i prerada drveta;
- đ. Rad u klanicama i u industriji prerade mesa (rezanje, transport i prodaja životinja);
- g. Lov;
- h. Sakupljanje šumskog voća i berba voća;
- i. Rad u stakleniku;
- j. Rad u pčelarstvu;
- l. Nošenje teških tereta;
- m. Čišćenje šoferšajbni vozila u saobraćaju;
- n. Prevoz robe kolicama;
- o. Prosjačenje;
- p. Iskopavanje zemljišta;
- k. Prevoz teškog tereta;
- r. Prečišćavanje peska i cementa;
- s. Rad na skelama;
- t. Obrada metala;
- u. Rad na deponijama otpada;
- v. Pretraga, otkupljanje i prevoz otpada i
- h. Rad na eksploataciji prirodnih resursa.

3. Uzroci dečijeg rada i najpreovlađujući oblici na Kosovu

Uzroci uključivanja dece u opasan rad na Kosovu identifikovani su u nizu dokumenata koje je izradilo bivše Ministarstvo rada i socijalne zaštite, a sada Ministarstvo finansija, rada i transfera (MFRT). Konkretno, dva osnovna dokumenta „Vodič za upravljanje slučajevima dece na radu“, kao i „Standardne operativne procedure za decu u opasnim oblicima rada“, koje je izradilo MFRT, identifikuju ove uzroke različite prirode. Između ostalog, identifikovano je više razloga koji vode na opasan rad sa najvažnijim faktorom siromaštvom. Siromaštvo i angažovanje dece na opasan rad takođe se smatraju rezultatom „niske ekonomske ravnoteže“ u porodici, zajednici i na nivou zemlje.²¹ Štaviše, pored siromaštva, postoje i drugi faktori koji doprinose dečijem radu, uključujući stav podrške prema dečijem radu, gde roditelji i društvo u celini vide dečiji rad kao deo obrazovanja dece i smatraju ga „normalnom“ pojavom suočavanja sa siromaštvom, relativizovanjem rizika po decu na opasnom radu.²² Roditelji takođe podržavaju dečiji rad kao način da održavaju svoju decu bezbednim, u regionima gde su neka deca diskriminisana i izložena nasilju u školi, kao što su romska deca u Evropi, a ni Kosovo nije izuzetak od ove situacije. Drugi identifikovani faktori su neuređeno porodično okruženje kao što su porodice sa jednim roditeljem; bolest roditelja ili nesposobnost osobe zadužene za porodicu da obezbedi dobrobit i da obezbedi obaveze porodice u ishrani; zavisnost od alkohola ili droge; nasilno okruženje i nasilje u porodici itd.

U nekim slučajevima roditelji primoravaju svoju decu da rade na ulici ili čak i sama napuštaju kuću i rade na ulici zbog poremećenog porodičnog okruženja (Isto tu, 2020: 10-20). Drugi identifikovani faktori su nedostatak pristupa obrazovanju, kao što su geografska udaljenost od škole, diskriminacija i očekivanja roditelja da njihova deca obavljaju određene zadatke dok su još deca i nedostatak institucionalnog reagovanja na fenomen ranih i prinudnih brakova.²³ Još jedna osnova za diskriminaciju je pol, gde rodno zasnovana segregacija radne snage tera devojčice i dečake kako bi ograničila njihove izgleda za posao, kao što su devojke koje mogu biti primorane da ostanu kod kuće i obavljaju poslove koji se ne nadoknađuju.²⁴ Drugi razlog može biti potražnja poslovanja da angažuje jeftiniju radnu snagu, koja se često povezuje sa neformalnom ekonomijom. Predmetni vodič je takođe identifikovao nedostatak ugovora u neformalnom sektoru koje otežava zaštitu dece od zlostavljanja uslova rada i identifikaciju dece na radu. Ovo direktno utiče na veću rasprostranjenost najgorih oblika dečijeg rada, uključujući aktivnosti kao što su trgovina ljudima i prostitucija (ako je kriminalizovana). (Isto tu, 2020: 19-20). Međutim, loše sprovođenje zakona i posebno vladavine zakona takođe utiču na povećavanje angažovanje dece na opasnom radu.

²¹ Isto tu, strane 19-21, vidi „Vodič za upravljanje slučajevima dece na radu“, 2020, Ministarstvo rada i socijalne zaštite.

²² Isto tu, strane 19-20.

²³ Pogledajte ovde publikaciju koju podržava UNWOMEN na Kosovu i sprovodi Mreža žena Roma, Aškalija i Egipćana „Izveštaj o primeni zahteva Istanbulske konvencije u vezi sa stanjem ranih ili prinudnih brakova u zajednicama Roma, Aškalija i Egipćana, 2019.

²⁴ Supra note na 21.

4. Relevantne definicije za istragu, krivično gonjenje i zaštitu dece žrtava opasnog rada prema domaćem zakonodavstvu

Deca- su u Zakoniku o maloletničkoj pravdi definisana kao svako lice koje nije navršilo 18 godina života.

Ranjiva žrtva - Krivični zakonik Kosova (2019) između ostalog definiše ranjive žrtve kojima se nudi povećana briga u sistemu krivičnog pravosuđa. Prema Krivičnom zakoniku, ranjiva žrtva se smatra dete, lice sa fizičkim ili mentalnim hendikepom, lice sa umanjnim sposobnostima, trudnica, starija osoba ili osoba čiji odnos ili zavisnost od učionica ih čini posebno ranjivim stalnoj viktimizaciji, uznemiravanju ili odmazdi.²⁵

Dozvoljeni rad za decu – učešće deteta u ekonomskim aktivnostima koje nisu štetne za razvoj i zdravlje deteta, posebno ne sprečavaju ih da pohađaju školu i koriste slobodno vreme. Dozvoljen je i rad koji je deo profesionalne prakse i pod relevantnim nadzorom, nakon što su svi rizici identifikovani i eliminisani.²⁶

Zabranjeni rad za decu - je rad ili aktivnost koja šteti bezbednosti, zdravlju, moralu i psihofizičkom razvoju deteta kao rezultat nedostatka iskustva i znanja za obavljanje posla i radnih dužnosti.²⁷

Opasni oblici dečijeg rada - su radovi koji mogu dovesti do smrti, povrede (često trajne) ili bolesti (često trajne) deteta, kao posledica ne prilagođavanja prirode rada sa uzrastom i psihofizičkim razvojem deteta i nedovoljne sigurnosti na radnom mestu.²⁸

Zaštita dece: Prema članu 3. Zakonika o maloletničkoj pravdi, stav 1.7 zaštita dece – podrazumeva sprečavanje i reagovanje nad nasiljem, maltretiranjem, zlostavljanjem, iskorišćavanjem i zanemarivanjem, otmicom, seksualnom iskorišćavanjem, trgovinom i dečjim radom, u i izvan kuće.

Zlostavljanje ili napuštanje dece - Krivičnim zakonikom je u članu 243. definisano krivično delo zlostavljanja ili napuštanja deteta od strane roditelja, usvojitelja, staratelja ili drugog lica drugo lice koje vrši roditeljska ovlašćenja nad detetom i koji zlostavlja dete time što koristi fizičke ili psihičke mere prema detetu ili ne izvršava svoje obaveze u smislu staranja i vaspitanja deteta, kazniće se kaznom zatvora u trajanju od šest (6) meseci do tri (3) godine. Stav 1.4 takođe definiše da Roditelj, usvojilac, staratelj ili drugo lice koje vrši roditeljska ovlašćenja nad detetom i koje prinuđuje dete na preteran rad ili obavljanje posla koji nije prikladan uzrastu deteta, ili prinuđuje dete da prosi za novac ili drugu materijalnu korist, ili prinuđuje dete da čini druge radnje koje ugrožavaju ili štete razvoju deteta, kazniće se novčanom kaznom i kaznom zatvora u trajanju od jedne (1) do pet (5) godina. Kad je krivično delo iz ovog člana dovelo do ozbiljnog narušavanja psihičkog zdravlja ili teške telesne povrede deteta, izvršilac će se kazniti kaznom zatvora u trajanju od dve (2) do osam (8) godina.

Povreda porodičnih obaveza- Krivičnim zakonikom u članu 244. definisano je da ko prekrši svoje zakonske porodične obaveze *time što ostavi u teškom položaju člana porodice koji nije u stanju da se sam stara o sebi*, kazniće se kaznom zatvora u trajanju od tri (3) meseca do tri (3) godine. Stav 1.2 dalje navodi da kad se krivično delo iz stava 1. odnosi na dete, izvršilac će se kazniti kaznom zatvora u trajanju od šest (6) meseci do pet (5) godina. Kad krivično delo iz stava 1. ovog člana dovede do smrti člana porodice ili ozbiljnog narušavanja njegovog zdravlja, izvršilac će se kazniti kaznom zatvora u trajanju od jedne (1) do osam (8) godina.

Izbegavanje pružanja sredstava za život - Krivičnim zakonikom u članu 245. definisano je da ko ne daje izdržavanje za lice koje je obavezan da izdržava na osnovu pravosnažne odluke suda, pravosnažnog sudskog poravnanja ili odluke drugog nadležnog organa, tako što izbegava da se zaposli, dostavlja lažne podatke o zaposlenju ili prihodima, menja radna mesta, menja mesta prebivališta ili boravišta, otuđuje imovinu ili na drugi način izbegava da obezbedi sredstva za izdržavanje tog lica, kazniće se kaznom zatvora u trajanju do jedne (1) godine. Takođe, stav 1.3 navodi da kada se delo iz stava 1. ovog člana odnosi na dete, izvršilac će se kazniti kaznom zatvora u trajanju od tri (3) meseca do tri (3) godine.

Neprijavlivanje zlostavljanja deteta - Krivični zakonik predviđa odgovornost za stručne osobe, obavezu prijavljivanja slučaja zlostavljanja dece i u slučaju neprijavlivanja predviđa krivične sankcije. Štaviše, član 247. definiše da svako ko ima razloga da sumnja da je neko dete pretrpelo događaj u kojem je bilo zlostavljano, maltretirano, napušteno ili zapušteno i ne prijavi odmah zlostavljanje ili nebrigu, kazniće se novčanom kaznom ili kaznom zatvora u trajanju do tri (3) godine. U slučaju da krivično delo iz stava 1. ovog člana izvrši roditelj, usvojilac ili staralac, izvršilac će se kazniti kaznom zatvora u trajanju od šest (6) meseci do tri (3) godine (vidi stav 1.2). Takođe, *svako ko u toku svog profesionalnog rada vezanog za decu ima razloga da sumnja da je dete pretrpelo događaj u kojem je bilo zlostavljano, maltretirano, napušteno ili zapušteno, ili je bilo izloženo nasilju ili pretnji upotrebom nasilja i ne prijavi slučaj odmah, kazniće se novčanom kaznom ili kaznom zatvora u trajanju od tri (3) meseca do tri (3) godine.* Kad je krivično delo iz stava 1, 2. ili 3. ovog člana dovelo do smrti ili ozbiljnog narušavanje

zdravlja deteta, izvršilac će se kazniti kaznom zatvora u trajanju od jedne (1) do osam (8).

Pored krivičnih dela i krivičnih sankcija predviđenih Krivičnim zakonikom, Zakon o zaštiti deteta takođe predviđa novčane kazne u iznosu od petsto (500) evra do dvadeset hiljada (20.000) evra za *pravna lica*, odgovorna lica ili organe sa javnim ovlašćenjima, za prekršaje iz čl. 50, 51. i 52. ovog Zakona, uključujući slučajeve kršenja zabranjenog dečijeg rada, kao i sankcionisanje u slučaju kršenja ili propusta. Nadležni organ resornog Ministarstva rada i socijalne zaštite i nadležni organ nadležnog Ministarstva unutrašnjih poslova izriče novčanu kaznu u skladu sa važećim zakonodavstvom u iznosu od sto (100) evra do dve hiljade (2.000) evra za *fizičko lice*, za prekršaje iz članova 50, 51. i 52. ovog Zakona, uključujući i sankcionisanje u slučaju kršenja ili propusta. Novčanu kaznu izriče nadležni organ resornog Ministarstva rada i socijalne zaštite i nadležni organ nadležnog Ministarstva unutrašnjih poslova u skladu sa važećim zakonodavstvom.

▶▶ Zaštita dece – podrazumeva sprečavanje i reagovanje nad nasiljem, maltretiranjem, zlostavljanjem, iskorišćavanjem i zanemarivanjem, otmicom, seksualnom iskorišćavanjem, trgovinom i dečjim radom, u i izvan kuće.

²⁵ Član 113, definicije stav 39.

²⁶ Zakon o zaštiti deteta, član 3, stav 1.12.

²⁷ Isto tu, član 3, stav 1.13.

²⁸ Isto tu, član 3, stav 1.14.

5. Glavni koncepti pristupa pravdi kao i princip najboljeg interesa dece

Glavni koncepti pristupa dečijem radu zasnovani su na postojećim principima međunarodnih standarda ljudskih prava, a posebno na „Vodiču Komiteta ministara Saveta Evrope o pravosuđu po meri dece“ (2010).²⁹ Praksa Evropskog suda za ljudska prava se takođe odražava u relevantnom Vodiču.

Osnovni principi koje treba uzeti u obzir prilikom istrage i donošenja presude o teškom radu dece su:

Učešće

Mora se poštovati pravo sve dece da budu informisana o svojim pravima, da im se daju pravi putevi za pristup pravdi i da budu konsultovani i saslušani u procesima koji ih uključuju ili utiču na njih. Ovo uključuje davanje prava deci da se uzme u obzir njihovo mišljenje, s obzirom na njihovu zrelost i sve poteškoće u komunikaciji koje mogu imati, kako bi ovo učešće učinilo smislenim.

Najbolji interes deteta

Mora biti zagarantovana efektivna primena prava dece da se osigura da su njihovi najbolji interesi glavna pažnja u svim stvarima koje se tiču njih.

Prilikom procene najboljeg interesa deteta koje je uključeno ili pogođeno, treba uzeti u obzir sledeće:

- a.** njegovo/njeno mišljenje;
- b.** sva prava deteta, kao što je pravo na dostojanstvo, slobodu i jednak tretman, koja se moraju poštovati u svakom trenutku;
- c.** svi relevantni organi treba da zauzmu sveobuhvatan pristup kako bi se uzeli u obzir svi interesi koji su u opasnosti, uključujući psihičko i fizičko blagostanje, kao i pravne, društvene i ekonomske interese deteta.

- d.** Pravosudni organi nadležni za donošenje konačnih odluka takođe treba da ulože, gde je potrebno, koordinirane napore da uspostave multidisciplinarni pristup u proceni najboljeg interesa deteta u procesima koji uključuju dete.

Poštovanje dostojanstva

Dete treba tretirati sa pažnjom, osetljivošću, pravičnošću i poštovanjem tokom svakog postupka ili slučaja, obraćajući posebnu pažnju na njegovu ličnu situaciju, dobrobit i specifične potrebe i uz puno poštovanje fizičkog i psihičkog integriteta. Ovaj tretman treba pružiti svakom detetu, u bilo kom postupku ili parnici ili vansudskim ili drugim intervencijama, bez obzira na njegov/njen pravni status i poslovnu sposobnost.

Zaštita od diskriminacije

Prava deteta moraju biti zagarantovana „bez diskriminacije po bilo kom osnovu kao što su pol, rasa, boja ili etnička pripadnost, starost, jezik, vera, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno poreklo, socio-ekonomsko poreklo, status njihovih roditelja, udruženja nacionalnih manjina, imovinsko stanje, rođenje, seksualna orijentacija, rodni identitet ili drugi status. Posebnu zaštitu i pomoć treba obezbediti najugroženijoj deci, kao što su deca migranti, deca izbeglice i tražioc azila, deca bez pratnje, deca sa ograničenim sposobnostima, beskućnici i deca sa ulice, romska deca i deca u institucijama za smeštaj. Princip vladavine zakona mora se u potpunosti primeniti na decu kao i na odrasle. Takođe elementi pravilnog procesa, kao što su princip zakonitosti i proporcionalnosti, pretpostavka nevinosti, pravo na pravično suđenje, pravo na pravni savet, pravo na pristup suđenju i pravo na žalbu moraju biti zagarantovani deci kao i odraslima. Takođe moraju biti obezbeđeni efikasni mehanizmi za zaštitu dece, kao i ostvarivanje prava na nezavisnu i delotvornu žalbu.³⁰

²⁹ Pogledajte na: <https://rm.coe.int/16804b2cf3>

³⁰ Isto tu, Osnovni principi preuzeti iz Vodiča Komiteta ministara Saveta Evrope o pravosuđu po meri dece iz 2010. godine.

▶ POGLAVLJE II

ULOGA I INSTITUCIONALNE ODGOVORNOSTI U ODGOVORU NA OPASNE OBLIKE DEČJEG RADA

1. Cilj standardnih operativnih procedura u istrazi i presuđivanju opasnih oblika dečijeg rada

Cilj SOP-a je uspostavljanje referentnog, operativnog i proaktivnog sistema za blagovremeno reagovanje u istrazi i donošenju presude o korišćenju dece u opasnim oblicima rada. Štaviše, SOP-i takođe imaju za cilj da razjasne uloge i odgovornosti svake uključene strane kako bi se sprečilo reagovanje kroz proaktivne i odgovarajuće istrage slučajeva dečijeg rada, sprečavanja, referisanja i pružanja pravde deci žrtvama i trenutnoj zaštiti deteta.

Izradom i sprovođenjem ovih standardnih operativnih procedura, državni institucionalni mehanizmi usklađuju i koordiniraju saradnju i koordinaciju u fazama istražnih aktivnosti, krivičnog gonjenja ali i donošenju sudskih odluka o referisanju, zaštiti i reintegraciji dece žrtava teškog rada na Kosovu. Uloge i odgovornosti, kao i procedure prikazane na tabelarni način, navodeći krivična ili prekršajna dela, odgovorne organizacije, rukovodeće i organizacije i one praćenja direktno se odražavaju u odredbama odgovarajućeg lokalnog zakonodavstva, drugim važećim podzakonskim aktima i institucionalnim politikama kao i na osnovu međunarodnih standarda ljudskih prava u skladu sa zahtevima Ustava Republike Kosovo.

Ove procedure takođe treba posmatrati u odnosu na postojeće strateške dokumente i druge relevantne dokumente politika, kao što su Standardne operativne procedure za decu u opasnim oblicima rada, koje je izradilo Ministarstvo finansija, rada i transfera kako bi se utvrdila uloga i odgovornosti institucija nadležnih za zaštitu dece kroz identifikaciju, referisanje, zaštitu, rehabilitaciju i reintegraciju, izrađene u skladu sa Zakonom 06/L-084 o zaštiti deteta. Takođe, uloge i odgovornosti zaštitnika žrtava, koji su deo Državnog tužilaštva, dodatno su precizirani u ovim SOP-ima kako bi ih sudovi, postojeći mehanizmi za zaštitu dece lakše identifikovali. SOP kao referentni i operativni dokument treba da obezbedi pre svega zaštitu, uključujući blagovremeno i odgovarajuće reagovanje u najboljem interesu dece, Kosovara ili stranaca ili lica bez državljanstva, za sve vrste rada i eksploatacije, povezane ili ne sa organizovanim kriminalom.

Štaviše, SOP-i imaju za cilj da:

- ▶ Detaljno objasniti uloge i odgovornosti svakog aktera uključenog u istragu, suđenje i zaštitu dece žrtava od opasnog rada;
- ▶ Zahtevaju sprovođenje domaćeg zakonodavstva i međunarodnih standarda u skladu sa obavezama predviđenim Ustavom Kosova;
- ▶ Omoguće koordinaciju trenutnog i proaktivnog reagovanja tužilaca, sudija i drugih odgovornih aktera kroz međuinstitucionalne mehanizme u zaštiti slučajeva dece žrtava od opasnih poslova.

2. Uloge i odgovornosti pravosudnog sistema i ključnih aktera u reagovanju na slučajeve dece žrtava teškog rada

Zaštitnici žrtava-Državno tužilaštvo: Kancelarija za zaštitu i pomoć žrtvama (KZPŽ) pomaže i zastupa decu žrtve u slučajevima zlostavljanja i maltretiranja dece, žrtve nasilja u porodici, trgovine ljudima, silovanja, ubistva, kao i žrtve krivičnih dela uopšte, u policiji, tužilaštvu i sudu. Njihove uloge i odgovornosti su dalje opisane u Standardnim operativnim procedurama za Kancelariju za zaštitu i pomoć žrtvama, usvojenim 18. oktobra 2014. godine. Prema gore navedenim SOP-ima, zaštitnici žrtava su službena lica ovlašćena da pružaju podršku i pomoć žrtvama zločina da imaju pristup pravosuđu, kao ovlašćeni zastupnik sa određenim ovlašćenjima.

Relevantne zakonske odredbe	Uloge i odgovornosti
Zakonik o pravdi maloletnika Kosova, član 3, definicije	Zaštitnici žrtava u pravosudnom sistemu na Kosovu su jedinstven primer, uključujući zemlje u regionu, da se obezbedi pravno zastupanje žrtava tokom krivičnog postupka. Ovaj institucionalni mehanizam je deo Državnog tužilaštva i zastupa interese i prava žrtava zločina, uključujući i decu žrtve zlostavljanja i maltretiranja pre, tokom i nakon krivičnog postupka. ³¹
Zakonik o krivičnom postupku, član 63. stav 3.	
Zakon o zaštiti deteta, član 3, stav 1.8.	
Standardne operativne procedure za Kancelariju za zaštitu i pomoć žrtvama, usvojen 18. oktobra 2014. godine.	Zakonik o pravdi maloletnika Kosova definiše ulogu i odgovornosti zaštitnika žrtava kao ovlašćenog zastupnika za zaštitu interesa dece žrtava; ³²
	Zakonik o krivičnom postupku definiše ulogu zaštitnika žrtava kao zastupnika oštećenog u krivičnom postupku;
	Zakon o zaštiti deteta definiše i ulogu ZŽ-a, što znači „podrazumeva javno službeno lice koje zastupa oštećenu stranu u sudskim i upravnim postupcima, uključujući i dete. Zaštitnik žrtve pruža podršku i pomoć žrtvama zločina, zastupa žrtvu u postupku pred sudom, obaveštava žrtvu o njegovim/njenim pravima, zastupa interese žrtve pred sudom i tužilaštvom i deluje u ime žrtve, gde je to prikladno sa važećim zakonima.” ³³

³¹ Vidi Savet Evrope na Kosovu, publikaciju „Vodič kvaliteta za skloništa za žrtve nasilja nad ženama i nasilja u porodici“, na https://www.eave-neteork.org/ep-content/uploads/Shelter_Guideline_ALB.pdf

³² Isto tu, definicije člana 3, stav 1.19. Vidi na <https://gzk.rks-gov.net/ActDocumentDetail.aspx?ActID=18019>;

³³ Videti član 3, stav 1.8 dostupan na <https://gzk.rks-gov.net/ActDocumentDetail.aspx?ActID=20844>

Relevantne zakonske odredbe	Uloge i odgovornosti
-----------------------------	----------------------

Uloga zaštitnika žrtava je da obezbedi da se prava žrtava poštuju i da se obezbede odgovarajuće usluge, uključujući:

- ▶ Da obavesti oštećenog o njegovim pravima;
- ▶ Zastupanje interesa žrtve u postupcima u tužilaštvu i sudu;
- ▶ Upućuje žrtvu drugim pružaocima usluga;
- ▶ Deluje u ime žrtve kada je to neophodno i primereno kako bi se dalje sprečilo kršenje prava žrtve;
- ▶ Sprovodi i zahteva radnje koje garantuju zaštitu žrtve;
- ▶ Snosi odgovornost za zastupanje na sudu u ime žrtve prema članu 63. Krivičnog zakonika Kosova kao i Zakonika o pravdi maloletnika;
- ▶ Obezbedi da se prava žrtve preispituju tokom svih faza krivičnog postupka;
- ▶ Obezbedi da su prava i interesi žrtava zaštićeni, uključujući njihove posebne potrebe kao svedoka. Ovo se može postići tako što se žrtvama omogući da svedoče na sudu bez prisustva ili barem bez prisustva osumnjičenog počinioca, posebno upotrebom odgovarajućih komunikacionih tehnologija, gde je to moguće;³⁴
- ▶ Obavezu savetovanja žrtava o njihovom pravu da zatraže obeštećenje u vidu kaznene štete predviđene članom 218. Zakona o krivičnom postupku Kosova;
- ▶ Obezbedi da žrtva bude obavestena o mogućnostima podnošenja izjave o pričinjenoj šteti kako bi je sud smatrao stranom u krivičnom postupku i da žrtva ima pristup ovim standardnim obrascima. Ako žrtva odluči da popuni ovaj obrazac, to će učiniti u roku (od ranih faza istrage i do 60 dana od podizanja optužnice. Žrtvi može pomoći ovlašćeni zastupnik da popuni ovaj obrazac.
- ▶ Obezbedi odgovarajuću saradnju sa skloništa u njihovom regionu u slučajevima kada je žrtvama i deci potrebno sklonište. Oni obezbeđuju da se, preko skloništa, žrtva takođe unapred obavesti o određenim saslušanjima kada se traži pojavljivanje žrtve pred sudom;
- ▶ Održava otvorene linije komunikacije sa kancelarijama pravne pomoći u svojim regionima kako bi se obezbedilo da se takve usluge pružaju žrtvama nasilnih zločina;

³⁴ Savet Evrope na Kosovu, publikacija „Vodič kvaliteta za skloništa za žrtve nasilja nad ženama i nasilja u porodici“, na https://www.eave-neteork.org/ep-content/uploads/Shelter_Guideline_ALB.pdf

Tužiocit: Tužioci, kao i sudije, imaju odgovornost da obezbede zaštitu žrtvama koje se pojave pred njima tokom krivičnog postupka. Važno je da zaštita ugroženih žrtava i dece žrtava opasnog rada bude hitna, kao i da pristup istrazi u predmetnim slučajevima bude proaktivan. Kasno reagovanje može štetiti zdravlju i dobrobiti žrtve, u nedostatku dodatne zaštite u ovim slučajevima, kako to zahtevaju relevantni gore pomenuti članovi Krivičnog zakonika. Kosovo ima sveobuhvatan režim zaštite zagarantovan za ugrožene žrtve, uključujući decu žrtve (videti deo o definicijama krivičnih dela i dodatnim definicijama za ugrožene kategorije iznad u Poglavlju I).

Odgovarajuće zakonske odredbe	Uloge i odgovornosti
Zakonik o pravdi maloletnika, član 43. definicije Zakonik o krivičnom postupku, član 6. Vidi takođe član 19, stav 1.14 o šteti	Državni tužilac za maloletnike, koji je stručnjak za krivična pitanja maloletnika, gde su uključena deca i omladina, kao i za gonjenje punoletnih izvršioca krivičnih dela protiv maloletnika, nadležan je za vršenje poslova predviđenih Zakonikom pravde o maloletnicima; Policijsku istragu može pokrenuti policijski službenik u skladu sa članovima 69-83. Zakonika o krivičnom postupku. Krivični postupak se pokreće samo odlukom državnog tužioca kada postoji osnovana sumnja da je izvršeno krivično delo. Vredi napomenuti da državni tužilac može pokrenuti krivični postupak po prijemu informacija od policije, druge javne institucije, privatne institucije, građanina, medija, na osnovu informacija dobijenih u drugom krivičnom postupku ili po žalbi ili predlogu oštećenog. Ako državni tužilac proceni da je tokom istrage prikupljeno dovoljno dokaza za nastavak glavnog pretresa, izrađuje optužnicu i iznosi činjenice na kojima zasniva optužnicu i za te činjenice izvodi dokaze. Štetu koja direktno ili indirektno proističe iz krivičnog dela, kao i visinu štete može potvrditi zastupnik oštećenog, zaštitnik žrtva ili državni tužilac. Sud može odrediti isplatu štete na osnovu razumne procene novčane vrednosti štete koja je neposredno ili posredno prouzrokovana krivičnim delom (član 19. ZKP). U slučaju krivičnog postupka, ako se u toku postupka utvrdi da je roditelj zlopotrebio ili zanemario roditeljske dužnosti i prava, ili da krši prava deteta, tužilac obaveštava organ starateljstva o vanparničnom postupku za lišenje prava roditelja od roditeljskog staranja (član 113. ZKP).

Organ starateljstva - Centri za socijalni rad: pružaju pomoć žrtvama u obezbeđivanju prava, sredstava i usluga od drugih agencija, uključujući koordinaciju sa stambenim službama, socijalnu pomoć i pristup obrazovanju za decu. CSR je uvek pozvan da reaguje u slučajevima kada se slučaj odnosi na decu uključenu u slučaj, bilo da su direktne ili indirektno žrtve. U takvim slučajevima CSR pruža svu neophodnu pomoć, uz određivanje menadžera slučaja.

CSR-i, kao zastupnici lica u potrebi, uključujući i decu u potrebi, pružaju podršku i socijalne usluge između ostalog za decu iz poremećenih porodičnih odnosa; u slučaju opasnosti od zlopotrebe ili iskorišćavanja. Nadalje, Zakon o dječijoj zaštiti predviđa da su CSR-i odgovorni za koordinaciju i organizovanje integrisanog sistema dečije zaštite na opštinskom nivou; sprovođenje nacionalne i lokalne politike za zaštitu deteta, uključujući intervencije i odgovarajuće mere za sprečavanje i zaštitu deteta od zlostavljanja, zanemarivanja, maltretiranja i nasilja.³⁵ Takođe, svaki CSR mora da odredi najmanje jednog (1) odgovornog i specijalizovanog službenika za koordinaciju mera i intervencija za zaštitu dece vršeći svaku nadležnost u skladu sa važećim zakonima.

Odgovarajuće zakonske odredbe	Uloge i odgovornosti
Zakon o porodici Zakon o socijalnim i porodičnim uslugama, br. 02/L-17 Zakon o zaštiti deteta Standardne akcione procedure za praćenje dečijeg rada, koje je izradilo Ministarstvo finansija, rada i transfera Vodič za upravljanje slučajevima dece na radu, MRSZ	Predstavnici lica u potrebi, uključujući i decu u nevolji, pružaju podršku i socijalne usluge između ostalog i deci iz poremećenih porodičnih odnosa; u slučaju opasnosti od zlopotrebe ili iskorišćavanja; Obezbeđuju koordinaciju i organizaciju integrisanog sistema za zaštitu dece na opštinskom nivou; sprovođenje nacionalne i lokalne politike za zaštitu deteta, uključujući intervencije i odgovarajuće mere za sprečavanje i zaštitu deteta od zlostavljanja, zanemarivanja, maltretiranja i nasilja Vrši ulogu organa starateljstva.
<ul style="list-style-type: none"> ▶ CSR određuje menadžera slučaja ▶ Vrši procenu slučaja (početnu i sveobuhvatnu) ▶ Koordinira aktivnosti za pružanje socijalnih usluga (priprema plan usluga, sprovodi plan usluga i praćenje slučaja, uključujući kvalitet i uticaj pruženih usluga) ▶ Pruža podršku žrtvi ▶ Za dete mlađe od 18 godina bez roditeljskog staranja, pored menadžera slučaja, organ starateljstva određuje i zakonskog staratelja. ▶ Plan rada se izrađuje zajedno sa žrtvom ako je smeštena u prihvatilišta za zaštitu i pomoć deci žrtvama; ▶ Informiše žrtvu o postojećim uslugama i mogućnostima za sticanje koristi; ▶ Pomaže u pribavljanju ličnih dokumenata i drugih administrativnih usluga za žrtvu. ▶ U slučajevima kada je dete žrtva u poremećenom porodičnom odnosu i u opasnosti od zlostavljanja ili zanemarivanja, može podneti zahtev za oduzimanje roditeljskog prava nadležnom sudu; ▶ Vrši ulogu organa starateljstva i u slučajevima kada mu je roditeljsko pravo oduzeto ▶ Upućuje na socijalnu pomoć ako ispunjava kriterijume u skladu sa zakonom; ▶ Uklanja dete iz porodice ako postoji opasnost; ▶ O važnim odlukama za decu, menadžer slučaja se konsultuje sa zakonskim starateljem deteta; ▶ Daje stručno mišljenje podneto na zahtev pravosuđa/suda, tužilaštva, policije.³⁶ 	

³⁵ Član 15, Zakon o zaštiti deteta.

³⁶ Prilagođeno iz zakonskih obaveza CSR definisanim Zakonom o socijalnim i porodičnim uslugama, kao i SOP-ima za tretman i pružanje pomoći žrtvama nasilja u porodici. Pogledajte <https://gzk.rks-gov.net/ActDocumentDetail.aspx?ActID=2447>.

Organizacije za podršku - skloništa: Obezbeđuju kratkoročno i srednjoročno stanovanje, kao i druge usluge podrške žrtvama i njihovim porodicama nakon viktimizacije.³⁷ U slučajevima ozbiljnijeg zlostavljanja i maltretiranja, oni mogu čak ponuditi i stambeni smeštaj dok dete žrtva ne dostigne punoletstvo.³⁸ SPrema članu 8, Zakona 02/L-17 Kosova o socijalnim i porodičnim uslugama,³⁹ nevladin sektor pruža ugovorne usluge, u ime Opštinske direkcije u slučaju lokalnih usluga, kao i Odeljenja za socijalnu i porodičnu politiku uz podršku sadašnjeg Ministarstva za rad, transfere i finansija (ranije upravljano od bivšeg MRSZ), kada postoji potreba za pružanjem usluga širom Kosova ili čak na sopstvenu inicijativu (na primer uz podršku donatora). Dakle, nevladin sektor koji pruža usluge žrtvama kriminala, uključujući žrtve nasilja u porodici, zlostavljanja i maltretiranja dece, ali i žrtvama trgovine uglavnom, registrovan je kod MRSZ-a i podleže licenciranju prihvatanjem da se pridržavaju uredbama o licenciranju kao što je utvrđeno od ministarstva.⁴⁰ Ministarstvo takođe pruža finansijsku podršku skloništima od 2005. godine i skloništa imaju pravo da traže finansijsku podršku od opština. Svake godine, Ministarstvo finansija, transfere i rada mora putem javnog poziva da raspiše za spoljno ugovaranje socijalne usluge i finansiranje NVO-a, u skladu sa Uredbom Vlade Kosova (Ministarstvo finansija) br. 04/2017 o kriterijumima, standardima i procedurama za javno finansiranje NVO-a.

Trenutno postoji 41 licencirana NVO-a na Kosovu, od kojih je deset NVO licencirano i ugovoreno kao pružaoci usluga za žrtve rodno zasnovanog nasilja i žrtve trgovine ljudima, kao i za decu žrtve. Od decembra 2019. godine, bilo je 900 lica licenciranih za pružanje socijalnih usluga i 21 licenciranih NVO-a. Postoje 22 politike minimalnih standarda koje je usvojilo MRSZ za pružanje socijalnih usluga (pogledajte, Strategiju Ministarstva rada i socijalne zaštite, 2018-2022 i Izveštaj Saveta Evrope, 2019).⁴¹ Skloništa takođe pružaju profesionalne usluge i obuku žrtvama radi njihovog reintegriranja u društvo.

³⁷ Videti na primer „Standardne operativne procedure za Kancelariju za zaštitu i pomoć žrtvama, na <https://docplayer.net/69548956-Udhezim-mbi-procedurat-standardte-veprimit-per-zyren-per-mbrojtje-dhe-ndihme-viktimave.html>.

³⁸ Vidi Savet Evrope na Kosovu, publikaciju „Vodič kvaliteta za skloništa za žrtve nasilja nad ženama i nasilja u porodici“, na https://www.eave-network.org/ep-content/uploads/Shelter_Guideline_ALB.pdf

³⁹ Vidi na <https://gzk.rks-gov.net/ActDocumentDetail.aspx?ActID=2447>

⁴⁰ Vidi Savet Evrope na Kosovu, publikaciju „Vodič kvaliteta za skloništa za žrtve nasilja nad ženama i nasilja u porodici“, na https://www.eave-network.org/ep-content/uploads/Shelter_Guideline_ALB.pdf

⁴¹ Pogledajte izveštaj Procena potreba Saveta Evrope na Kosovu za razvoj Vodiča za kvalitet za DNG i DV skloništa na Kosovu (2019).

Relevantne zakonske odredbe	Uloge i odgovornosti
Zakon o socijalnim i porodičnim uslugama, br. 02/L-17 Zakon o zaštiti deteta Uredba Vlade Kosova (Ministarstvo finansija) br. 04/2017 o kriterijumima, standardima i procedurama za javno finansiranje NVO-a	Obezbeđuju kratkoročni i srednjoročni smeštaj, kao i druge usluge podrške žrtvama i njihovim porodicama nakon viktimizacije; U slučajevima ozbiljnijeg zlostavljanja i maltretiranja, oni takođe mogu ponuditi stambeni smeštaj dok dete žrtva ne navrši punoletstvo; Pružanje usluga po ugovoru, u ime Opštinske direkcije u slučaju lokalnih usluga, kao i Odeljenja za socijalnu i porodičnu politiku uz podršku sadašnjeg Ministarstva za rad, transfere i finansije (bivše MRSZ), kada se ukaže potreba da se pruže usluge širom Kosova ili čak na sopstvenu inicijativu uz podršku donatora.

- ▶ Skloništa pružaju bezbedno okruženje koje pruža podršku;
- ▶ Odeća, hrana;
- ▶ Psihosocijalno savetovanje i pravno savetovanje;
- ▶ Rekreativne aktivnosti;
- ▶ 24. časa bezbednosti i nege;
- ▶ Kontaktiraju ŽŽ za pravno savetovanje žrtve;
- ▶ Mogu uputiti žrtvu na medicinski tretman;
- ▶ Izrađuju individualni plan za žrtve u saradnji sa CSR-om;
- ▶ Zahtevaju prisustvo menadžera slučaja iz CSR-a za administrativna pitanja – izdavanje dokumenata;
- ▶ Čuvaju poverljivost podataka o žrtvama;
- ▶ Omogućavaju praćeno kontaktiranje žrtve sa članovima porodice kao i obaveštavanje porodice u slučajevima kada roditeljsko pravo nije oduzeto;
- ▶ Savetovanje žrtve o mogućim posledicama u slučaju odbijanja smeštaja;
- ▶ Otvaranje dosijea slučaja;
- ▶ Informisanje žrtve o pravilima i uslugama skloništa kao i izrada individualnog plana
- ▶ Izrada Memoranduma o razumevanju između skloništa, CSR-a i žrtve o planu obrazovanja;
- ▶ Pružanje obuke;
- ▶ Oni treba da obezbede poseban prostor za žrtve sa posebnim potrebama.

3. Druge strane kao podrška deci žrtvama

Obrazovne institucije

Obrazovne institucije planiraju individualizovanu edukativnu podršku za povlačenje dece sa rada i identifikuju prepreke pristupu obrazovanju na nivou škole. Takođe mogu planirati intervencije na nivou škole i predlažu mere za Opštinsko odeljenje za obrazovanje kao i za Ministarstvo obrazovanja, nauke i tehnologije.⁴²

Obrazovne institucije mogu planirati aktivnosti podizanja svesti za učenike o problemu opasnih poslova, i planiraju saradnju sa drugim pružaocima usluga i partnerima kao što su policija, CSR-i, NVO-i koji pružaju obrazovne programe i fokusiraju se na zaštitu dece, biznisa, itd. Cilj treba da bude uklanjanje dece koja kombinuju školu i posao sa rada i/ili povratak i reintegraciju dece koja su napustila školu.⁴³

Zdravstvene institucije

Zdravstvene institucije identifikuju žrtve u prvim kontaktima sa njima tokom lekarskog pregleda; pružaju zdravstvene usluge žrtvi kao i besplatne usluge. Oni treba da obaveste policiju u slučajevima kada postoji sumnja da su povrede ili povrede pacijenta nastale kao posledica nasilja ili zlostavljanja i maltretiranja deteta. Takođe moraju da pripreme lekarski izveštaj i otvore dosije slučaja koji je poverljiv u skladu sa zakonom o zaštiti podataka o ličnosti.⁴⁴ Takođe, pripremaju pisani izveštaj o slučaju na zahtev pravosudnih organa i sprovode uslov za obavezno lečenje od zavisnosti od droga i alkohola i psihosocijalni tretman, uključujući i slučajeve počinilaca nasilja po meri izrečenoj od suda. Takođe, zdravstvene institucije planiraju savetodavne aktivnosti za roditelje ili staratelje i druge članove porodica dece povređene na radu o mogućim rizicima po zdravlje i razvoj dece. Vršer planiranje saradnje sa školskim institucijama i CSR-ima u pružanju stručne podrške u tretiranju teme ekonomskog zlostavljanja dece i posledica po zdravlje (SOP, MFRT).

Centri za stručno obrazovanje, nalaze se u okviru regionalnih centara za zapošljavanje koji pružaju niz stručnih obuka za žrtve. Po završetku obuke, žrtva se može registrovati na listu tražilaca posla kako bi se razmatrala za zapošljavanje.

⁴² Standardne procedure za postupanje sa decom u opasnim oblicima rada, Ministarstvo finansija, rada i transfera, 2021.

⁴³ Isto tu.

⁴⁴ Isto tu.

▶ POGLAVLJE III

ZAŠTITA DECE ŽRTAVA OD OPASNOG RADA

Od tužilaca i sudija se očekuje da pruže informacije o pravima žrtava koje uključuju:

- ▶ Žrtve imaju određena prava i treba ih informisati o tim pravima.
- ▶ Žrtve moraju biti dobro informisane kako bi same donosile odluke o učešću u svim fazama krivičnog procesa. Ne preporučuje se jednostavno čitanje liste prava žrtava. Efektivnije je voditi razgovor sa žrtvom o relevantnom krivičnom postupku, njenim/njegovim obavezama i pravima, što bi joj omogućilo da postavlja pitanja. Takvi razgovori treba da se održe što je pre moguće. Dobra je praksa da se žrtvi lično objasne njena/njegova prava i da se obezbedi pisani materijal da se žrtva može konsultovati kasnije.
- ▶ Pravo da se prema njima postupa sa osećajnošću i poštovanjem njihovog dostojanstva.
- ▶ Pravo na pristup sistemu krivičnog pravosuđa i blagovremeni tretman.
- ▶ Pravo na povratak i pravičnu nadoknadu, uključujući i podnošenje zahteva za naknadu štete u krivičnim predmetima.
- ▶ Pravo da izraze svoje stavove i zabrinutosti i da ih iznesu i razmotre u odgovarajućim fazama krivičnog predmeta, uključujući: podnošenje predloga u vezi sa dokazima; pregled beleški i njihovo prepoznavanje i davanje predloga za dalju istragu; i biti saslušan na pripremnim ročištima, glavnom pretresu i držanju završnog govora.
- ▶ Pravo na odgovarajuću pomoć tokom celog pravnog procesa, uključujući pravnu pomoć.
- ▶ Pravo na informacije o njihovim pravima, njihovoj ulozi i svrsi, vremenu i toku njihovog slučaja i rešavanju njihovog predmeta, uključujući informacije u vezi puštanja optuženog/osuđenog lica iz pritvora ili bekstva iz pritvora; status njihove žalbe, tok istrage ili postupka, njihova uloga u postupku i ishod predmeta.

- ▶ Pravo na podršku, uključujući neophodnu materijalnu, medicinsku, psihološku i socijalnu pomoć putem vladinih, dobrovoljnih sredstava, zasnovanih na zajednici i unutrašnjih.⁴⁵

1. Saveti za komunikaciju za tužioce prilikom intervjuisanja dece žrtava

- ▶ Treba biti oprezan kada se žrtve intervjuišu u pristupu usredsređenom na žrtvu kako ne bi došlo do sekundarne viktimizacije, kao i da bi se obezbedilo da se počinitelj smatra odgovornim.
- ▶ Efektivna komunikacija sa žrtvom na samom početku je od suštinskog značaja da bi se pomoglo žrtvi da jasno objasni šta se dogodilo. To će omogućiti tužiocima da donesu bolje informisane odluke o tome kako da nastave sa slučajem.
- ▶ Tužilac mora da izgradi poverenje sa žrtvom. Žrtva treba da zna da je saslušana i da se njene potrebe razumeju i rešavaju.
- ▶ Informacije i način komunikacije tužioca mogu ga osnažiti za nesmetan tok suđenja. Intervju treba da se odvija u neutralnom okruženju, gde se žrtva oseća bezbedno i udobno i treba da ima privatnost. Mesto održavanja intervjuja ne bi trebalo da bude u prostoriji za ispitivanje u policijskoj stanici ili gde žrtvu može kontaktirati počinitelj. Tužilac i zaštitnik žrtve po mogućnosti bi trebalo da vode intervju zajedno. Advokat žrtve će pružiti podršku dok on ili ona prolazi kroz traumu priznanja krivičnog dela. Uzmite u obzir da dozvolite da žrtvu na sastanke prati advokat i/ili lice za podršku. Kada dopustite licu za podršku koja je rođak ili prijatelj, razmislite da li se prisustvo takve osobe može smatrati štetnim. Uzmite u obzir da dozvolite snimanje intervjuja sa žrtvom (audio i vizuelni zapis ako je moguće) kako biste smanjili potrebu za dodatnim intervjuima.
- ▶ Kada komunicirate sa žrtvom, važno je da žrtvu umirite korišćenjem jezika koji pruža sigurnost i podršku. Pažljivo saslušajte žrtvu. Dajte joj vremena da kaže šta se dogodilo. Dajte žrtvi vremena da kaže šta se desilo sa njegovim/njenim rečima (tj. nestrukturirani intervju). Kada postoje preostale stvari od onih koje ste želeli da

⁴⁵ Deklaracija Ujedinjenih nacija o osnovnim principima pravde za žrtve zločina i zloupotrebe moći, Rezolucija Generalne skupštine 40/34.

istražite, uvek im se možete vratiti sa otvorenim pitanjima.

- ▶ Kada postavljate pitanja, omogućite smirenost u razgovoru kako bi žrtva mogla da razjasni svoje misli.
- ▶ Postavljajte pitanja jasno i na neosuđujući ili optužujući način.
- ▶ Nemojte koristiti pravni tehnički jezik. Iako je važno pokazati empatiju tokom intervjua, nemojte biti previše emotivni. Morate obezbediti da žrtva ima kontrolu nad protokom informacija i da se izbegne rizik od nametanja vaših ličnih stavova.
- ▶ Nemojte izražavati razočarenje ili uznemirenost ako žrtva ima poteškoća da zapamti činjenice ili da da jasne odgovore. Obratite pažnju na znakove traume, anksioznosti ili stresa i pružite sigurnost kada je to potrebno.
- ▶ Nemojte davati obećanja koja ne možete održati.
- ▶ Krivično gonjenje slučaja može potrajati dugo i može biti teško za žrtvu. Pokušajte da razumete izazove žrtve. Žrtve mogu imati mnogo problema, jer su deca žrtve osetljiva. Oni mogu imati nisko samopoštovanje ili mogu ponovo iskusiti prošlost doživljavajući anksioznost ili agresiju.
- ▶ Budite strpljivi i provodite vreme sa njima;
- ▶ Na kraju intervjua, uverite se da je žrtva svesna mogućnosti komunikacije sa vama i mogućnosti kontakta. Objasnite ulogu žrtve u procesu suđenja, uključujući faze krivičnog suđenja, vreme i da li će se koristiti bilo koji poseban postupak (npr. video dokazi, odbrana). Žrtva najverovatnije ne poznaje pravni sistem.
- ▶ Obavestite žrtvu da između samog intervjua i pojavljivanja pred sudom može proći značajan vremenski period. Objasnite kako će se njegova/njena izjava koristiti na suđenju i da će odbrana dobiti kopiju iste.
- ▶ Objasnite svoju ulogu u krivičnom postupku, uključujući ulogu drugih aktera u sudnici, kao što su sudija, sudski službenik, itd. Objasnite prava i mogućnosti žrtve.⁴⁶

⁴⁶ Videti i Priručnik za obuku sudija i tužilaca za tretiranje u slučajevima nasilja u porodici, Deo o međunarodnim standardima, Savet Evrope, 2021.

⁴⁷ Isto tu.

2. Saveti za komunikaciju za sudije u interakciji sa žrtvom

Interakcije sudija sa žrtvama obično su ograničene na svedočenje svedoka na sudu (tokom prepretresnih ročišta ili suđenja). Sve sudije treba da uzmu u obzir da su žrtva/svedok možda imali prethodne interakcije na sudu i stoga treba da budu spremni da jasno objasne pravni proces koji se trenutno odvija, moguće ishode i posledice po žrtvu. Sve sudije igraju ključnu ulogu u minimiziranju faktora koji doprinose sekundarnoj viktimizaciji i retraumatizaciji. Ovo se može izvršiti uključivanjem osetljivog pristupa na žrtve u njihovom angažmanu/interakciju sa žrtvama.⁴⁷

3. Pokazatelji za sudije u komunikaciji sa žrtvama:

- ▶ Pažljivo saslušajte žrtvu.
- ▶ Budite proaktivni kada pitate o određenim detaljima.
- ▶ Ne postavljajte nepravedno nametljiva pitanja, neugodna pitanja ili otvoreno ponavljana pitanja.
- ▶ Odnosite se prema žrtvama sa dostojanstvom i poštovanjem. Sudija je taj koji daje ton i stvara okruženje za pravično suđenje.
- ▶ Ne izražavajte razočarenje ili uznemirenost ako se čini da žrtva ne saraduje.
- ▶ Imajte na umu i ono što govorite i ono što komunicirate govorom tela.
- ▶ Objasnite prava i mogućnosti žrtve.
- ▶ Objasnite svrhu posebnog ročišta i proces.

2. Prava definisana zakonodavstvom u vezi sa zaštitom dece žrtava

Zakonik pravde o maloletnicima takođe detaljno objašnjava proces zaštite dece žrtava odražavajući niz prava garantovanih međunarodnim standardima ljudskih prava, a posebno prava deteta.

Pravo na informisanje (član 119):⁴⁸

Dete žrtva ili svedok, roditelji, usvojilac, staratelj, ovlašćeni zastupnik, advokat žrtve, od prvog kontakta sa sudskim procesom i tokom celog procesa, odmah se obaveštavaju o toku postupka i, koliko je to moguće i primereno, o:

- ▶ Krivičnim sudskim postupcima u kojima su uključena odrasla i maloletna lica, uključujući ulogu dece žrtava ili svedoka, značaj, vreme i način davanja iskaza, kao i način na koji će se izvršiti razgovori tokom pripremnog ili sudskog postupka;
- ▶ Postojeći mehanizmi podrške detetu žrtvi ili svedoku prilikom podnošenja pritužbe i učešća u pripremnom ili sudskom postupku, uključujući stavljanje na raspolaganje ovlašćenog zastupnika ili drugog odgovarajućeg lica određenog za pružanje pomoći koji je na raspolaganju žrtvi;
- ▶ Posebno mesto i raspored ročišta i drugih odgovarajućih aktivnosti;
- ▶ Dostupnost zaštitnih mera;
- ▶ Postojeći mehanizmi za razmatranje odluka koje štete detetu žrtvi ili svedoku;
- ▶ Odgovarajuća prava dece žrtava i svedoka;
- ▶ Postojeće mogućnosti za dobijanje nadoknade od počinioca krivičnog dela ili države kroz sudsku parnicu, građanski postupak ili drugi postupak;

- ▶ Dostupnost zdravstvenih, psiholoških, socijalnih i drugih relevantnih usluga i alata koji omogućavaju korišćenje ovih usluga, kao i dostupnost saveta ili pravnog zastupanja ili bilo koje druge vrste i hitne finansijske podrške, ako je to moguće;

- ▶ Informacije u vezi sa napretkom i rešavanjem konkretnog slučaja, uključujući pritvor, hapšenje i pritvaranje optuženog, svaku neposrednu promenu ove situacije, odluku tužioca, relevantna dešavanja nakon završetka suđenja i konačan ishod slučaja.

Bezbednost dece žrtava: U bilo kojoj fazi sudskog procesa, kada se proceni da je bezbednost deteta žrtve ili svedoka ugrožena, nadležni sudija odlučuje da preduzme mere zaštite za dete. Ove mere mogu uključivati mere predviđene relevantnim Zakonom o zaštiti od nasilja u porodici, ali ne ograničavajući se na sledeće: 1.1. izbegavanje direktnog kontakta između deteta žrtve ili svedoka i optuženog, u bilo kojoj fazi suđenja; 1.2. da se zatraži zaštita za dete žrtvu ili svedoka od policije ili drugih odgovarajućih institucija i da se ne objavljuje lokacija deteta; 1.3. da se preduzme ili zatraži od nadležnih organa preduzimanje drugih zaštitnih mera koje se mogu smatrati odgovarajućim.⁴⁹

Nadležni sudija stara se da se postupak u vezi sa svedočenjem deteta žrtve ili svedoka vodi na jeziku koji je detetu jednostavan i razumljiv. Ako je detetu potrebna pomoć pri prevođenju na jezik koji dete razume, dostupan je besplatan prevodilac. Ako se, s obzirom na uzrast, stepen zrelosti ili posebne individualne potrebe deteta, koje mogu uključivati, ali nisu ograničene na, ograničene sposobnosti, ako postoji, siromaštvo ili opasnost od ponovne viktimizacije, procenjuje se da li treba preduzeti posebne mere pomoći da bi dete svedočilo ili učestvovalo u sudskom postupku, ove mere se obezbeđuju besplatno.⁵⁰

⁴⁸ Videti Službeni list Republike Kosovo br. 17/18 oktobar 2018, Priština 54 Zakonik br. 06 / I-006 pravde za maloletnike.

⁴⁹ Član 121. Zaštitne mere i nalozii 1.

⁵⁰ Član 122. Jezik, prevodilac i druge mere posebne pomoći.

Od početka istražne faze i tokom celog sudskog procesa, deci žrtvama ili svedocima pruža podršku osoba koja je obučena i ima profesionalne veštine da komunicira sa decom različitog uzrasta i porekla i da im pritekne u pomoć kako bi sprečila rizik od nasilja, ponovne viktimizacije. Lice za podršku određuje nadležni sudija. Licu za podršku daje se dovoljno vremena da upozna dete pre prvog intervjua. Svaki razgovor sa detetom žrtvom ili svedokom, koji se vodi u kontekstu suđenja, obavlja se u prisustvu lica za podršku. Kontinuitet odnosa između deteta i lica za podršku obezbeđuje se u najvećoj mogućoj meri, tokom celog sudskog procesa. Nadležni sudija koji je imenovao lice za podršku, prati rad osobe za podršku i pomaže mu/joj po potrebi. Ako lice za podršku ne vrši svoje dužnosti i funkcije u skladu sa ovim poglavljem, sud će nakon konsultacije sa detetom odrediti lice za podršku kao zamenu.⁵¹

RUloga lica za podršku: Pruža odgovornu emocionalnu podršku detetu; pruža pomoć detetu, na način prilagođen deci, tokom trajanja sudskog procesa. Ova pomoć može uključivati mere za ublažavanje negativnih posledica krivičnog dela po dete, mere za pomoć detetu da nastavi sa svakodnevnim životom, kao i mere za pomoć detetu da se nosi sa administrativnim problemima, koje proizilaze iz okolnosti pitanja; pruža savete ako je potrebna terapija ili savetovanje; povezuje se i komunicira sa roditeljima ili starateljem, porodicom, prijateljima i ovlašćenim zastupnikom, po potrebi; obaveštava dete o sastavu istražnog tima ili suda, kao i o svim drugim pitanjima predviđenim u ovom poglavlju; Koordinacija sa pravnim zastupnikom koji zastupa dete ili u odsustvu takvog zastupnika, razgovor sa sudom, detetom ili roditeljem ili njegovim starateljem u vezi različitih alternativa za davanje iskaza, kao i naprimer, kada je dostupno, snimanje video zapisom i drugom sredstvima za zaštitu najvišeg interesa deteta.

Koordinacija sa advokatom koji zastupa dete ili u odsustvu takvog advokata, razgovor sa policijom, tužiocem i sudom da li je preporučljivo izdati nalog za zaštitne mere; Traži izdavanje naredbe za zaštitne mere, prema potrebi.⁵²

⁵¹ Član 124. ZPM.

⁵² Član 125. Zakonika o pravdi maloletnika.

Oprema u sudnici (član 129): Nadležni sudija će obezbediti da u sudnici budu napravljeni odgovarajući aranžmani za decu žrtve ili svedoke, kao što su, ali ne ograničavajući se na, korišćenje naslonjača i pomoć deci sa ograničenim sposobnostima. Plan sudnice obezbeđuje da dete, koliko je to moguće, ima mogućnost da sedi pored roditelja ili staratelja, lica za podršku ili njegovog/njenog ovlašćenog zastupnika tokom celog postupka.

Pitanje suprotne strane (član 130): U zavisnosti od slučaja i vodeći računa o pravima počinioca, nadležni sudija ne dozvoljava ispitivanje deteta žrtve ili svedoka od strane izvršioca. Ovo pitanje suprotne strane može preduzeti ovlašćeni zastupnik preko sudije za maloletnike, koji je dužan da spreči upućivanje bilo kakvog pitanja koje dete može izložiti nepotrebnom zastrašivanju, strahu ili uznemirenosti. Sudija može preduzeti korake da zaštiti dete žrtvu putem intervjuisanja ako je moguće iza neprozirnog stakla; korišćenje uređaja koji menjaju sliku ili zvuk; ispitivanjem na drugom mestu, koje se istovremeno prenosi u sudnici, putem zatvorenog monitora; putem pitanja snimljenog na video snimku deteta svedoka, pre saslušanja, u slučajevima kada u saslušanju učestvuje ovlašćeni predstavnik počinioca i da mu se daje mogućnost da ispita dete žrtvu ili svedoka; održavati zatvorena ročišta; kao i naložiti privremeno udaljenje počinioca iz sudnice ako dete odbije da svedoči u prisustvu okrivljenog, ili ako okolnosti ukazuju da dete može biti sprečeno da govori istinu u prisustvu tog lica. Odmor je dozvoljen i dok dete svedoči; kao i da preduzme sve druge mere koje sud smatra neophodnim, uključujući, u zavisnosti od slučaja, čuvanje tajnosti i vođenje računa o najboljem interesu deteta i pravima optuženog.

Informacija o konačnom ishodu suđenja (član 133. i član 134): Nadležni sudija obaveštava o konačnom ishodu glavnog pretresa dete, roditelje ili zakonskog staratelja i lica za podršku. Nadležni sudija poziva lica za podršku da detetu pruži emocionalnu podršku, da mu, ako je potrebno, pomogne da prihvati konačan ishod suđenja. Neposredno nakon završetka sudskog postupka, lice za podršku stupa u vezu sa odgovarajućim organizacijama ili stručnjacima kako bi obezbedilo da se detetu žrtvi ili svedoku pruži dalje savetovanje ili lečenje, ako je potrebno.

ANEKS 1:

ANEKS 1: TABELA SOP-A ZA REAGOVANJE U
SLUČAJEVIMA OPASNOG DEČIJEG RADA

ANEKS 2: MEHANIZMI I MEĐUINSTITUCIONALNA KOORDINACIJA

▶ ANEKS 1:

Tabela SOP-a za reagovanje u slučajevima opasnog dečijeg rada

ISTRAGA

Radnje	Institucija nosilac	Institucija podrške	Podržavajuće radnje drugih aktera
1. Nakon dobijanja informacija od različitih aktera (policija, mediji, privatna lica, itd.) počinje istražni proces	Policija, Državni tužilac	Zaštitnici žrtve Centar za socijalni rad	Mediji, privatna lica, Obrazovne institucije, Zdravstvene institucije, NVO-i i dr.
2. Ovlašćuje se policija da preduzima određene istražne radnje kao što su prikupljanje dokaza, vreme izvršenja krivičnog dela, način izvršenja krivičnog dela)	Državni tužilac, Policija Kosova	Zaštitnici žrtve Centar za socijalni rad	Zdravstvene institucije Obrazovne institucije, Forenzika
3. Prikupljanje dokaza kao proces podrazumeva, između ostalog: pribavljanje izjave deteta kao žrtve (ne više od 2 puta po krivičnom postupku); pribavljanje dokaza od drugih svedoka; izjava osumnjičenog; informacije Centra za socijalni rad i zaštitnika žrtava; lekarski izveštaji; prikupljanje materijalnih dokaza; uviđaj lica mesta; fotografisanje; prateća dokumentaciju za predmet kao i pribavljanje službene beleške CSR-a i dr. Takođe, obezbeđuje se i prisustvo psihologa, zaštitnika žrtve, CSR-a, roditelja kada je to moguće (ne u slučajevima kada se zahteva ukidanje roditeljskog prava)	Državni tužilac, Policija Kosova	Zaštitnici žrtve Centar za socijalni rad	Zdravstvene institucije Obrazovne institucije, Forenzika
4. Nakon prikupljanja dokaza, pokreće se istraga ili krivična prijava	Državni tužilac Policija Kosova	Zaštitnici žrtve Centar za socijalni rad	Obrazovne i zdravstvene institucije
5. Podizanje optužnice	Državni tužilac	Zaštitnici žrtve Centar za socijalni rad Policija Kosova	
6. Postupne radnje suda (utvrđuje se nadležnost, rok zastarelosti, početna rasprava, druga rasprava i glavna rasprava)	Nadležni sudija	Strane uključene u sudski postupak	
7. Ako se u toku krivičnog postupka utvrdi da roditelj zloupotrebljava ili zanemaruje roditeljske dužnosti i prava, ili da povređuje prava deteta, tužilac obaveštava organ starateljstva o vanparničnom postupku za ukidanje prava roditeljskog starateljstva roditelju.	Državni tužilac	ZŽ, CSR	Organizacije licencirane za pružanje usluga smeštaja za decu bez roditeljskog staranja

Radnje	Institucija nosilac	Institucija podrške	Podržavajuće radnje drugih aktera
8. Žrtva se upoznaje sa njegovim/njenim pravima u sudu (tužilac, ZŽ, nadležni sudija) i stvara se odgovarajuće okruženje tokom saslušanja deteta žrtve u skladu sa tehnikama i postupcima saslušanja definisanim u poglavlju I, Peti deo Zakonika pravde o maloletnicima.	Državni tužilac Zaštitnik žrtava	Centar za socijalni rad i institucija podrške definisana i u Zakoniku pravde o maloletnicima	NVO-i koji pružaju usluge za decu žrtve zloupotrebe i zlostavljanja takođe mogu pružiti psihosocijalno savetovanje kao i privremeni smeštaj.
9. U skladu sa zahtevima Zakonika pravde o maloletnicima, službe, institucije ili organizacije koje pružaju usluge deci, preduzimaju odgovarajuće mere kako lica koja su optužena za krivično delo, klasifikovano kao krivično delo protiv dece, ne bi bila u kontaktu sa decom (član 116).	Državni tužilac Nadležni sudija	Centar za socijalni rad Zaštitnik žrtava	NVO-i koji pružaju usluge za decu žrtve zloupotrebe i zlostavljanja takođe mogu pružiti psihosocijalno savetovanje kao i privremeni smeštaj.
10. Dete žrtva ili svedok, od svog prvog kontakta sa sudskim procesom i tokom celog ovog procesa, odmah se obaveštava o toku procesa, uključujući: ulogu dece kao žrtve ili svedoka; postojećim mehanizmima podrške deteta žrtve ili svedoka; dostupnosti zaštitnih mehanizama; odgovarajućim pravima deteta žrtve; postojećim mogućnostima za dobijanje naknade od izvršioca krivičnog dela ili od države; dostupnosti zdravstvenih, psiholoških, socijalnih i drugih odgovarajućih usluga; napretku i rešavanju konkretnog slučaja, uključujući zadržavanje, hapšenje i pritvaranje okrivljenog itd. (opširnije pogledajte član 119)	Državni tužilac Nadležni sudija	CSR, ZŽ	NVO-i koji pružaju usluge za decu žrtve zloupotrebe i zlostavljanja mogu pružiti i savetovanja
11. Za dalje sudske radnje pogledajte deo tabele SOP-a deo koji se odnosi na Sudski postupak			
12. Odluka suda	Sud		
13. Rehabilitacija i reintegracija žrtve, uključujući aktivno uključivanje institucije za podršku nakon sudskog postupka u skladu sa članom 134. Zakonika o pravdi maloletnika: Nakon završetka sudskih postupaka, osoba za podršku povezuje se sa odgovarajućim organizacijama ili stručnjacima kako bi obezbedila da se detetu žrtvi ili svedoku pruži dalje savetovanje ili tretman.	Zaštitnik žrtava iz Državnog tužilaštva Nadležni sudija	CSR	NVO-i koji pružaju usluge za decu žrtve zloupotrebe i zlostavljanja takođe mogu pružiti psihosocijalno savetovanje kao i privremeni smeštaj (pogledajte kompletnu listu radnji koje NVO-i koji pružaju usluge mogu da preduzmu u Poglavlju III. Uloge i odgovornosti različitih aktera u pružanju zaštite deci koja su žrtve.

ZAŠTITA

Radnje	Institucija nosilac	Institucija podrške	Podržavajuće radnje drugih aktera
1. Obaveza je roditelja, nastavnika, lekara, socijalnih radnika, zaštitnika žrtava i drugih kategorija stručnjaka, u zavisnosti od slučaja, da obaveste policiju, ako imaju osnovane sumnje da je dete žrtva krivičnog dela. Gorenavedena lica pomažu detetu, sve dok dete ne dobije neophodnu stručnu pomoć. Obaveza podnošenja prijave, iz člana 114. Zakonika o pravdi maloletnika, prevazilazi obavezu poverljivosti podataka, osim u slučaju poverljivosti advokat- klijent.	CSR, ZŽ	Nastavnici, lekari i druge kategorije profesionalaca	NVO-i koji pružaju usluge za decu žrtve kao i drugi NVO-i angažovani u pružanju podrške deci žrtvama.
2. Službe, institucije ili organizacije koje pružaju usluge deci, preduzimaju odgovarajuće mere da lica koja su optužena za krivično delo, klasifikovana kao krivično delo protiv deteta, ne budu u kontaktu sa decom.	CSR, Zaštitnik žrtava, Državni tužilac, Nadležni sudija	CSR, Zaštitnik žrtava	NVO-i koje pružaju usluge za decu žrtve koje pružaju smeštaj za dete žrtvu
3. Identifikaciju slučaja deteta žrtve vrše različiti institucionalni akteri ili pružaoci usluga i pratioci prava deteta kao što su NVO-i.	CSR, Zaštitnik žrtve, Državni tužilac	NVO-i u pružanju osnovnih usluga kao što je privremeni smeštaj	Identifikacija od strane drugih spoljnih aktera kao što su mediji
4. Upućivanje slučaja deteta žrtve i imenovanje menadžera slučaja vrši CSR.	CSR	Zaštitnik žrtve, Državni tužilac, Policija Kosova	
5. Procena slučaja kao i koordinacija koraka za dalje postupanje sa slučajem se vrši u bliskoj saradnji CSR-a sa ZŽ-om.	CSR, ZŽ	Državni tužilac	NVO-i koje pružaju usluge za decu žrtve kao što je „Nada i domovi za decu“ u Prištini uz podršku Ministarstva finansija, rada i transfera (bivšeg MRSZ-a) u skladu sa licenciranim mandatom i finansiranjem prihvatilišta za decu žrtve
6. Pružanje podrške deci žrtvama od strane CSR-a imenovanjem zakonskog staratelja i pružanje privremenog smeštaja, kao i nastavak obrazovanja ako se smatra da žrtva nije u opasnosti.	CSR	Zaštitnik žrtava, Državni tužilac	NVO-i koji pružaju usluge za decu žrtve Obrazovne institucije
7. Pruža se zastupanje deteta žrtve u policiji od strane CSR-a	CSR i Zaštitnik žrtava	Državni tužilac	

Radnje	Institucija nosilac	Institucija podrške	Podržavajuće radnje drugih aktera
8. Preduzima se sastavljanje zahteva za nalog za zaštitu prema slučaju	ZŽ, CSR	Državni tužilac	
9. Pruža se zastupanje na sudu	ZŽ, CSR	Državni tužilac, Nadležni sudija	NVO-i koji pružaju usluge za decu žrtve
10. Pokreće se upućivanje drugim akterima radi kontinuirane podrške žrtvi	CSR, ZŽ	NVO-i	Obrazovne institucije, Zdravstvene institucije
11. Pokreće se sastavljanje izjave žrtve	ZŽ	CSR, Državni tužilac	NVO-i koji pružaju usluge za decu žrtve
12. Sastavlja se zahtev za nadoknadu štete, žrtva se odmah obaveštava o mogućnosti nadoknade (vidi član 62. Zakonika o krivičnom postupku Kosova)	ZŽ	CSR, Državni tužilac	
13. Pruža se dugoročna reintegracija i rehabilitacija deteta žrtve nakon sudskog postupka	CSR	ZŽ	NVO-i koji pružaju usluge za decu žrtve Obrazovne institucije, Zdravstvene institucije

SUĐENJE

Radnje	Institucija nosilac	Institucija podrške	Podržavajuće radnje drugih aktera
<p>1. U svakoj fazi procesa suđenja, kada se proceni da je bezbednost deteta žrtve ili svedoka ugrožena, nadležni sudija odlučuje da preduzme zaštitne mere za dete. Ove mere mogu uključivati mere predviđene relevantnim Zakonom o zaštiti od nasilja u porodici, ali ne ograničavajući se na sledeće:</p> <p>1.1. izbegavanje direktnog kontakta između deteta žrtve ili svedoka i optuženog, u bilo kojoj fazi sudskog procesa;</p> <p>1.2. zahtevanje zaštite za dete žrtvu ili svedoka od policije ili drugih relevantnih institucija i da se ne objavljuje boravište deteta;</p> <p>1.3. preduzimanje ili traženje od nadležnih organa preduzimanje drugih zaštitnih mera koje se mogu smatrati odgovarajućim.</p>	Nadležni sudija	ZŽ, CSR	NVO-i koji pružaju usluge za decu žrtve Obrazovne institucije, Zdravstvene institucije
2. Nadležni sudija će obezbediti da se postupak u vezi sa svedočenjem deteta žrtve ili svedoka vodi na jeziku koji je jednostavan i razumljiv detetu i da se suđenje vodi na jeziku koji je razumljiv detetu žrtvi, tumač i druge mere posebne pomoći.	Nadležni sudija	ZŽ, CSR	
<p>3. Sud izdaje pismeno ovlašćenje za lekarski pregled ili pregled tela samo ako postoje razlozi da se veruje da je pregled ili uzimanje uzorka tela neophodno u prisustvu roditelja ili zakonskog staratelja.</p> <p>U slučaju lišenja roditeljskog prava ili roditelja osumnjičenog da je izvršio krivično delo, prisustvo roditelja nije dozvoljeno.</p>	Nadležni sudija	ZŽ, CSR	NVO-i koji pružaju usluge za decu žrtve Zdravstvene institucije
<p>4. Lice za podršku određuje nadležni sudija i lice je iz Centra za socijalni rad. Sudija se može konsultovati i sa žrtvom u vezi sa polom lica za podršku ako ima preferenciju.</p> <p>Svaki intervju sa detetom žrtvom ili svedokom, koji se vodi u okviru sudskog procesa, obavlja se u prisustvu lica za podršku.</p>	Nadležni sudija	CSR	NVO-i koji pružaju usluge za decu žrtve
5. Nadležni sudija, koji određuje lice za podršku, prati rad lica za podršku i pomaže mu, u zavisnosti od slučaja. Ako lice za podršku ne obavlja svoje dužnosti i funkcije u skladu sa ovim poglavljem, sud će nakon konsultacije sa detetom odrediti drugo lice za podršku.	Nadležni sudija	CSR	NVO-i koji pružaju usluge za decu žrtve
<p>6. Nadležni sudija može odrediti psihologa ili relevantnog veštaka za ispitivanje sposobnosti deteta. Ispitivanje sposobnosti ima za cilj da utvrdi da li je dete sposobno u razumevanju pitanja koja mu se postavljaju na jeziku koji mu je razumljiv, kao i koliko je važno da se kaže istina.</p> <p>Nadležni sudija može pristupiti proceni sposobnosti na osnovu pitanja tužioca i advokata ako nadležni sudija smatra da se ispitivanje sposobnosti deteta može sprovesti i bez veštaka čije prisustvo nije moguće obezbediti.</p>	Nadležni sudija	CSR	Psiholog, relevantani stručnjaci oblasti

Radnje	Institucija nosilac	Institucija podrške	Podržavajuće radnje drugih aktera
7. Sud će obezbediti da deca žrtve ili svedoci imaju priliku da čekaju u posebnim prihvatnim prostorijama, opremljenim na način prilagođen deci, uključujući objekte za osobe sa posebnim potrebama. Prijemni prostori, koje koriste deca žrtve ili svedoci, nisu vidljivi ili dozvoljeni za lica optužena za izvršenje krivičnog dela.	Nadležni sudija	CSR, ZŽ	
<p>8. Nadležni sudija, pored roditelja, staratelja i ovlašćenog zastupnika, odnosno drugih lica određenih za pružanje pomoći, dozvoljava licu za podršku da prati dete žrtvu sve vreme njegovog učešća u sudskom postupku, kako bi se smanjila anksioznost ili stres.</p> <p>Nadležni sudija obaveštava lice za podršku da on/ona, kao i samo dete, može tražiti odmor od suda kada je detetu potrebno.</p> <p>Nadležni sudija može narediti udaljavanje roditelja ili staratelja deteta sa saslušanja kada je to u najboljem interesu deteta.</p>	Nadležni sudija	CSR, ZŽ	NVO-i koji pružaju usluge za decu žrtve ako su određeni kao podržaoi
<p>9. Na zahtev deteta žrtve ili svedoka, roditelja, staratelja, ovlašćenog zastupnika, lica za podršku, određenog za pružanje pomoći ili na osnovu zahteva same institucije, nadležni sudija, vodeći računa o najboljem interesu deteta, može narediti jednu ili više mera za zaštitu privatnosti i dobrobiti dece žrtava i svedoka kao što su: zabrana otkrivanja identiteta deteta; neotkrivanje informacija koje otkrivaju identitet deteta; dodeljivanje nadimka detetu itd.</p> <p>(Za više detalja pogledajte član 131. Zakonika pravde o maloletnicima).</p>	Nadležni sudija	CSR, ZŽ, Državni tužilac	NVO-i koji pružaju usluge za decu žrtve
<p>10. Nadležni sudija će obavestiti dete žrtvu ili svedoka, roditelje, staratelja i njegovog ovlašćenog zastupnika o procedurama traženja nadoknade. Po izricanju kazne izvršiocu i pored drugih radnji koje je protiv njega preduzeo, nadležni sudija, na zahtev tužioca, oštećenog, njegovih roditelja ili staratelja, odnosno ovlašćenog zastupnika oštećenog, ili na zahtev same institucije, može narediti da izvršilac krivičnog dela izvrši vraćanje ili obeštećenje deteta.</p> <p>(Pogledajte član 132. Zakonika pravde o maloletnicima)</p>	Nadležni sudija	CSR, ZŽ, Državni tužilac	
11. O konačnom ishodu suđenja nadležni sudija obaveštava dete, njegove roditelje ili staratelja i lice za podršku. Nadležni sudija poziva lice za podršku da detetu pruži emocionalnu podršku, da mu, ako je potrebno, pomogne da prihvati konačan ishod suđenja.	Nadležni sudija	CSR	NVO-i koji pružaju usluge za decu žrtve ako su određeni kao podržaoi
12. Uloga lica za podršku nakon okončanja sudskog postupka (pogledajte gore u koloni o zaštiti)			

▶ ANEKS 2:

Mehanizmi i međuinstitucionalna koordinacija

Institucionalni mehanizmi praćenja

1. Sudovi
2. Nadležno Ministarstvo za pružanje socijalnih usluga i rada
3. Odeljenje za socijalnu i porodičnu politiku
4. Nadležno Ministarstvo obrazovanja i nauke
5. Nadležno Ministarstvo zdravlja
6. Nadležno Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i ruralnog razvoja
7. Nadležno ministarstvo za administraciju lokalne samouprave
8. Opštine
9. Direkcija za zdravstvo i socijalnu zaštitu
10. Opštinska direkcija za obrazovanje
11. Opštinska direkcija za poljoprivredu
12. Kancelarija Ombudsmana
13. Inspektorat rada
14. Državni tužilac
15. Koalicija NVO za zaštitu dece

Institucionalni operativni mehanizmi

1. Inspektorat rada
2. Policija Kosovo
3. Opštinski inspektorat
4. Centri za socijalni rad
5. Centri porodične medicine
6. Institucije sekundarne i tercijarne zdravstvene nege
7. Centri za mentalno zdravlje
8. Škole
9. Agencija za ruralni razvoj
10. Agencija za šume
11. Kancelarija za zaštitu i pomoć
12. Kancelarije za zapošljavanje
13. Centri za stručno osposobljavanje
14. Okrugli stolovi za upravljanje slučajevima
15. NVO-i i skloništa

Pravne odgovornosti agencija za sprovođenje zakona, prilagođeno iz Vodiča za upravljanje slučajevima dece na radu Ministarstva rada i socijalne zaštite (Priština, 2020).

▶ CITIRANI IZVORI I DODATNI IZVORI:

1. Generalna skupština UN, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, 16. decembar 1966, Ujedinjene nacije, nalazi se na: <https://hrrp.eu/alb/docs/CCPR-a.pdf>
2. Generalna skupština Ujedinjenih nacija, Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, 16. decembar 1966, Ujedinjene nacije, nalazi se na: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cescr.aspx>
3. Generalna skupština UN, Konvencija o pravima deteta, 20. novembar 1989, Ujedinjene nacije, dostupno na <https://e.unicef.org/montenegro/media/9291/file/MNE-media-MNEpublication505.pdf>
4. Deklaracija Ujedinjenih nacija o osnovnim principima pravde za žrtve zločina i zloupotrebe moći, Rezolucija Generalne skupštine 40/34
5. Savet Evrope, Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, sa izmenama i dopunama Protokola br. 11, 14 i 15, 4. novembar 1950, dostupno na: https://www.echr.coe.int/documents/convention_ski.pdf
6. Savet Evrope, Evropska socijalna povelja, 18. oktobar 1961, dostupno na adresi: <https://rm.coe.int/168047e169>
7. Savet Evrope na Kosovu, publikacija „Vodič kvaliteta za skloništa za žrtve nasilja nad ženama i nasilja u porodici“, u https://www.vave-network.org/vp-content/uploads/Shelter_Guideline_ALB.pdf
8. Saveta Evrope na Kosovu „Procena potreba za razvoj Vodiča za kvalitet za DNG i DV skloništa na Kosovu (2019)“.
9. Krivični zakonik Republike Kosovo, Službeni list Republike Kosovo, br. 2/14 januar 2019.
10. Ustav Republike Kosovo, 2008.
11. Službeni list Republike Kosovo / br. 17/18 oktobar 2018, Priština 54 Zakonik br. 06/I-006 pravde o maloletnicima;
12. Zakon br. 03 / L-212 o radu, Službeni list Republike Kosovo br. 90/01, decembar 2010.
13. Zakon br. 2004/32 o porodici, Službeni list Republike Kosovo br. 4/01, septembar 2006.
14. Zakon o izmenama i dopunama Zakona o porodici, Službeni list Republike Kosovo br. 3/17, januar 2019.
15. Zakon br. 06 / L-084 o zaštiti deteta, Službeni list Republike Kosovo br. 14/17, jul 2019.
16. Modul obuke za tužioce i sudije izrađen za ILO i Akademiju pravde od strane trenera: prof. dr. Bedri Bahtiri, Priština 2021.
17. Priručnik za obuku sudija i tužilaca u postupanju u slučajevima nasilja u porodici, Deo o međunarodnim standardima, Savet Evrope, 2021.
18. Međunarodna organizacija rada (ILO), Konvencija o prisilnom radu br. 29, 28. juna 1930. godine, dostupno na https://www.ilo.org/din/normlek/en/f?p=NORMLEKSPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C029
19. Međunarodna organizacija rada (ILO), Konvencija o najtežim oblicima dečijeg rada br. 182, 1999, dostupno na https://www.ilo.org/din/normlek/en/f?p=NORMLEKSPUB:12100::NO:12100:P12100_ILO_CODE:C182:NE
20. Standardne operativne procedure za Kancelariju za zaštitu i pomoć žrtvama, na <https://docplaiet.net/69548956-Ud-hezim-mbi-procedurat-standarde-te-veprimet-per-ziren-per-mbrojtje-dhe-ndihme-viktimave.html>
21. Standardne akcione procedure za postupanje sa decom u opasnim oblicima rada, Ministarstvo finansija, rada i transfera, 2021.
22. Administrativno uputstvo br. 05/2013 o sprečavanju i neposrednoj zabrani opasnih oblika dečijeg rada
23. Uputstvo za upravljanje slučajevima dece na radu, Ministarstvo rada i socijalne zaštite, 2020.
24. Uputstvo Komiteta ministara Saveta Evrope o prijateljskoj pravdi za decu, 2010, dostupno na <https://rm.coe.int/16804b2cf3>
25. Kancelarija UNWOMEN na Kosovu, Izveštaj o sprovođenju zahteva Istanbulske konvencije u vezi sa stanjem ranih ili prinudnih brakova u zajednicama Roma, Aškalija i Egipćana, 2019.

